

Brabant in balans

Voortdurend zoeken
naar evenwicht

Brabant in balans

Voortdurend zoeken
naar evenwicht

Inhoudsopgave

Colofon

PON publicatienummer 20-02

Auteurs

Brede welvaart in Brabant

John Dagevos

Brede welvaart werkt!

Ellen Dingemans

Rens Mulder

Mirjam Smulders

John Dagevos

Met de stroom mee...

over energie, transitie en

(on)gelijke verdeling

Susanne Agterbosch

Madelon van Duren

Corné Wentink

Je bent jong en je wilt, tja... wat?

Bo Broers

Britte van Dalen

Ruben Smeets

Met dank aan Mariëlle Blanken

Slotbeschouwing

Susanne Agterbosch

Patrick Vermeulen

Eindredactie

Susanne Agterbosch

Sanne Paenen

Redactie

Studio Blikwerk – Eva Stultjens

Met dank aan

Stan ten Thije

Ontwerp, boekverzorging en lay-out

Oranje Vormgevers Eindhoven

HET PON

1	Voorwoord	5
2	Brede welvaart in Brabant Leeswijzer	13 23
3	Brede welvaart werkt! Interview Martijn	27 42
4	Met de stroom mee... over energie, transitie en (on)gelijke verdeling Interview Robin	45 60
5	Je bent jong en je wilt, tja... wat? Interview Anna Interview Luuk	63 78 80
6	Slotbeschouwing	83

Brabant in balans

Voorwoord

Op 1 januari 2020 zijn het PON en Telos samen verder gegaan. Een bijzondere en tegelijkertijd logische vervolgstap in de geschiedenis van beide organisaties. Met onze wortels in Brabant hebben we ieder tientallen jaren gewerkt aan een eigen en eigentijdse maatschappelijke opdracht gericht op duurzame ontwikkelingen en het verbeteren van de kwaliteit van samen leven in Brabant.

De geschiedenis en opdracht van het PON

De maatschappelijke opdracht van het PON begint bij de chaotische omstandigheden vlak na de Tweede Wereldoorlog. Op 23 december 1947, aan het begin van wat later de op één na koudste winter van de 20e eeuw bleek te zijn, betreden vier Brabantse notabelen het kantoor van de Tilburgse notaris Goijaerts. Daar zetten zij hun handtekeningen onder de stichtingsstatuten van het Provinciale Opbouworgaan Noord-Brabant, later bekend als het PON. Het is eigenlijk niet meer dan een formaliteit: het Opbouworgaan bestond al vanaf september 1945, maar had nog geen statuten en opereerde onder een andere naam: het Brabants Volksherstel. Wat het Brabants Volksherstel in de chaotische omstandigheden van direct na de oorlog had gedaan, moest het Opbouworgaan vanaf 1947 onder iets normalere omstandigheden gaan doen: het coördineren van organisaties, activiteiten en verantwoordelijkheden in Brabant.¹ Daarbij vormde het Brabants Welvaartsplan, opgesteld onder verantwoordelijkheid van Jan de Quay (1901-1985), de eerste Commissaris van de Koningin na de oorlog, het inhoudelijke vertrekpunt. De Quay wilde zich inzetten voor de wederopbouw van Brabant, zowel economisch als sociaal, maar liep aan tegen de beperkte middelen en mogelijkheden van de provincie. De meeste taken werden namelijk nog geregeld op Rijksniveau en het provinciale bestuur had dan ook niet zoveel te zeggen. De Quay loste dit probleem op door de oprichting van diverse ‘particuliere buitendiensten van de provincie’, zoals het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant (het PON) en het Economisch-Technologisch Instituut Brabant (het ETIN) die samenwerkten met andere provinciale instanties zoals de Provinciale Planologische dienst en de Provinciale Raad voor de Welvaart.

De omstandigheden waarin het PON opereerde zijn in de jaren daarna fundamenteel gewijzigd. Het katholieke Brabant veranderde in het (post)moderne Brabant dat we vandaag de dag allemaal kennen. Er was en is sprake van een enorme ontwikkeling en vooruitgang. De bevolking is gegroeid met bijna 1,5 miljoen mensen, de focus van de werkgelegenheid is verschoven van landbouw naar industrie en later naar dienstverlening en logistiek. De economische welvaart is enorm toegenomen, evenals het opleidingsniveau, het aantal gezonde levensjaren, enzovoort. In de loop van de jaren is de samenstelling van de Brabantse bevolking met schokgolven veranderd. Mensen van ver buiten de provincie en zelfs buiten Nederland hebben zich in Brabant gevestigd. Intussen is ook de bestuurlijke kaart van Brabant veranderd: vele kleine gemeenten zijn inmiddels verdwenen of samengegaan met andere gemeenten. Ook de verhouding tussen stad en platteland is veranderd, waarbij het omliggende land wordt gebruikt voor voedselproductie, wonen, recreatie en een vindplaats is voor oplossingen op het terrein van energie, klimaatadaptatie en circulariteit. “Het platteland is niet langer het domein van de boeren, maar ook het speelveld van burgers en buitenlui”.² De toon van het maatschappelijke debat is ook

veranderd. De aanvankelijke bezorgdheid, samenhangend met de moeilijke omstandigheden vlak na de oorlog maar ook met de behoefte het oude te behouden, verschoof naar engagement en toenemend zelfbewustzijn. Tegelijkertijd is de toon verhard. Achter de gemoedelijke, contente Brabander, gaat soms ook een minder contente, onverdraagzame Brabander schuil. Data en communicatiemiddelen bepalen voor een groot deel ons dagelijkse leven en ons contact met elkaar. We gaan steeds informeler met elkaar om, gelijkheid en vrijheid van handelen zijn toegenomen en de hang naar een intens leven is groot, inclusief de bijbehorende festivalisering.^{3,a} Ondanks al die fundamentele veranderingen is het vizier van het PON altijd op hetzelfde doel gericht gebleven: bijdragen aan het verbeteren van de sociale kwaliteit van het leven in Brabant.

De geschiedenis en opdracht van Telos

De maatschappelijke opdracht van Telos, het Brabants Centrum voor Duurzame Ontwikkeling verbonden aan de Universiteit van Tilburg, startte ruim een halve eeuw later. Telos is het rechtstreekse product van de discussie die eind jaren 90 gevoerd werd over hoe Brabant er in 2050 uit zou moeten zien. De uitkomst van deze discussie is in 1997 vastgelegd in het zogeheten Manifest Brabant 2050, een eigentijdse variant van het Welvaartsplan van de Quay. Hierin stelt Brabant zichzelf opnieuw de vraag wat voor Brabant we eigenlijk willen zijn. Hoe vol moet het zijn? Hoe zien de steden eruit? En wat is eigenlijk nog platteland? Tijdens de totstandkoming van het manifest pleitte journalist en milieubeschermer Wouter van Dieren ervoor om niet alleen naar de toekomst te kijken en erover te dromen, maar ook om te zorgen voor een 'index-instituut' dat Brabant bij de les houdt. Dat in kaart brengt of Brabant er ook daadwerkelijk in slaagt haar dromen te realiseren. In 'Brabant Ongemonteerd' laten wetenschappers Jac Geurts en Rob Pranger de uitdagingen zien 'waarvoor zo'n indexinstituut zou moeten staan en welke functies het zou moeten vervullen'.⁴

- het meten van (ontwikkelingen in) het milleniumkapitaal^b van Brabant;
- het geven van inzicht in de factoren en actoren die van invloed zijn op het ontstaan van maatschappelijke problemen
- het organiseren en faciliteren van communicatie en debat over die problemen en de mogelijke oplossingen hiervoor

Hiermee hebben Geurts en Pranger in feite de maatschappelijke opdracht voor het in 1999 opgerichte Telos geformuleerd: het onafhankelijk en op wetenschappelijke wijze verantwoord in kaart brengen of Brabant een duurzame koers vaart vanuit een brede opvatting van duurzaamheid.

De ontmoeting

In 1997 is, ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum van het PON, de jubileumbundel 'In verband met Brabant', verschenen. In zijn slotbijdrage met als titel 'Nu het oude Brabant niet meer bestaat, moeten we het nieuwe uittekenen' kijkt Piet de Kroon, de toenmalige directeur van het PON, positief maar ook kritisch naar het Manifest Brabant 2050. In zijn beschouwing gaat De Kroon terug naar het oprichtingsmoment van het PON: "In 1947 stond Brabant aan de vooravond van een groot veranderingsproces. De Brabantse elite voelde dat ook zo en vertaalde dat gevoel vervolgens in het Welvaartsplan, waaruit het besef sprak dat de provincie op een kruispunt tussen verleden en toekomst stond."⁵ Waar het Welvaartsplan eerder terugkeek dan vooruit, gericht op het vasthouden van het oude en de zekerheden uit het verleden, keek het Manifest Brabant 2050, tot tevredenheid van De Kroon, wel naar die toekomst. "Nostalgische mijmeringen over het roemrijke Brabantse verleden treft men er niet in aan. Het vizier is kordaat op de toekomst gericht. Maar het manifest heeft een opvallende blinde vlek; het gaat vooral over het milieu, over de ruimtelijke ordening, over de intensieve varkenshouderij, over snelfietspaden, over de inrichting van Brabant, maar eigenlijk maar heel beperkt over het sociale leven in Brabant. Dat is jammer, want juist op dat niveau zullen mensen veranderingen het meest direct ervaren".⁶ Hij pleit dan ook - net als het PON in 1947 deed - om structureel oog te hebben voor het sociale. En om daarbij de toekomst met een open vizier tegemoet te treden, zich open te stellen voor wat het nieuwe ons kan brengen.

Het is met deze open, kritische blik dat het PON in 1999 in het 'Telosbootje' is gestapt als één van de founding partners, samen met de Provincie Noord-Brabant, de Universiteit van Tilburg, de Technische Universiteit van Eindhoven en het Economisch Technologisch Instituut Noord-Brabant. Daarbij heeft het PON permanent aandacht gevraagd voor het belang van het sociale. Dit paste en past volledig bij de brede duurzaamheidsbenadering van Telos, waarin het sociale kapitaal net zo belangrijk is als het economische en ecologische kapitaal. Het PON stelt zich daarbij voortdurend de vraag wat al die maatschappelijke veranderingen betekenen in het dagelijkse leven van de inwoners van Brabant. Welke rol inwoners hebben in noodzakelijke veranderingsprocessen en hoe zij daarmee mede vorm kunnen geven aan de kwaliteit van het leven. De mens staat centraal.

^a BrabantKennis (2019) omschrijft festivalisering als nieuwe vormen van vieren tot uitdrukking komend in een toenemend aantal festivals in verschillende soorten en maten, van kleinschalig en hyperlokaal tot grootschalig en commercieel. Verkregen van: <https://www.brabantkennis.nl/uploads/publication/file/5c079a0cdb69d.pdf>.

^b Het millenniumkapitaal van Brabant kan omschreven worden als de omvang van het ecologisch, sociaal cultureel en economisch kapitaal en de daarbij behorende voorraden, waarmee Brabant het nieuwe millennium is ingegaan in 2000. Om de omvang hiervan te kunnen bepalen heeft Telos de Duurzaamheidsbalans ontwikkeld, waarvan de eerste prototype versie in 2001 is verschenen.

Brede welvaart als gedeelde maatschappelijke opdracht

Samen verder als één publieke onderneming met een belangrijke focus op Brabant, maar ook op de wereld buiten Brabant, is tegen de achtergrond van het bovenstaande een logische stap. In de afgelopen jaren is onze samenwerking op voor Brabant belangrijke onderzoeksprojecten zoals de Monitor Sociale Veerkracht en de Waarde van Cultuur steeds intensiever geworden. We hebben elkaar iets te bieden en we vullen elkaar aan. Maar ook, én dat is cruciaal, dat we beiden het bevorderen van brede welvaart voor iedereen als onderliggend inhoudelijk richtinggevend concept gebruiken voor onze onderzoeks- en advieswerkzaamheden.

Oog hebben voor plekken én voor mensen

Dit boek is het eerste product van onze fusieorganisatie. Het laat zien dat we samen verder invulling willen geven aan duurzame ontwikkeling en hoe belangrijk het is om daarbij een breder begrip van welvaart te hanteren. Dat we oog moeten hebben voor plekken én voor mensen. Voor Brabant als mooie omgeving om in te wonen, te werken en te leven. Voor mensen die daarvan genieten én voor hen die worstelen. Voor cijfers én verhalen.

De komende jaren werken we verder aan onze gevoelde maatschappelijke opdracht om bij te dragen aan duurzaamheid en de kwaliteit van samen leven. Als partner van de Universiteit van Tilburg blijven we daarbij geworteld in de wetenschap. Zo richten we een academische werkplaats in die gericht is op de ontwikkeling van regionale duurzaamheid. Met maatschappelijke partners en wetenschappers zoals economen, bestuurskundigen, sociologen en psychologen, stellen we fundamentele vragen over thema's als gebiedsgerichte duurzame ontwikkeling, gezondheid en gezonde leefomgeving, de impact van duurzaamheidsmaatregelen en energiearmoede. Dat we daarbij onze kennis en inzichten over plekken én mensen inbrengen spreekt voor zich. En we blijven die kennis vertalen naar handelingsperspectieven voor iedereen die zich verantwoordelijk voelt: burgers, professionals, overheden en maatschappelijke organisaties.

Dat Telos en het PON dat vanaf nu volledig samen doen, doet ons beiden veel genoegen. Vanuit historisch perspectief én optimisme over onze toekomst.

John Dagevos (directeur Telos)
Patrick Vermeulen (directeur-bestuurder het PON)

Bronnen

- 1 Het PON (1997). In verband met Brabant. Beschouwingen bij het vijftigjarig bestaan van het PON (p. 9). Tilburg: Het PON.
- 2 Janssen, J. (2006). Vooruit denken en verwijlen (p.254). Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact.
- 3 Vermeulen, P. (2017). Vertrouwen in veerkracht. Jaarboek Het PON 201 (p. 3, 22). Tilburg: Het PON.
- 4 Geurts, J.L.A. & Pranger, R. (1997). Index centre voor Brabant. Meten, begrijpen en verbeteren. In Broess, H. & Grijzen, C. (ed.). Brabant ongemonteerd. Basis document Manifest Brabant 2050.
- 5 Kroon, P. de (1997). Nu het oude Brabant niet meer bestaat, moeten we het nieuwe uittekenen. In: Het PON (1997). In verband met Brabant. Beschouwingen bij het vijftigjarige bestaan van het PON. Tilburg: Het PON.
- 6 Het PON (1997). In verband met Brabant. Beschouwingen bij het vijftigjarig bestaan van het PON (p. 205). Tilburg: Het PON.

Brabant in balans

Brede welvaart in Brabant

door John Dagevos

Vanaf het allereerste begin hebben Telos en het PON een brede invulling gegeven aan het begrip duurzame ontwikkeling. Duurzaamheid is in onze ogen een gebalanceerde en gelijktijdige ontwikkeling van People, Planet en Profit die gericht is op het verbeteren van de kwaliteit van leven. Kwaliteit die samenhangt met zaken als gezondheid, veiligheid en de natuurlijke omgeving, maar ook met de vraag of in de toekomst onze welvaart nog wel gegarandeerd is. Het uitgangspunt daarbij is dat onze kinderen en kleinkinderen dezelfde ontwikkelingsmogelijkheden hebben als wijzelf, en dat onze ontwikkeling niet ten koste gaat van die van anderen.

Kwaliteit van leven is een begrip dat op verschillende schaalniveaus betrekking kan hebben: dat van het individu, dat van een gemeenschap, dat van een stad, van een regio en zelfs van een land. Het is een begrip dat ook onderwerp is van onderzoek in veel wetenschappelijke disciplines zoals de psychologie en bij thema's als gezondheid, leefbaarheid en duurzaamheid.

Voor Telos en het PON is deze brede manier van kijken al sinds jaar en dag vanzelfsprekend. Door met een brede bril naar de ontwikkelingen in de samenleving te kijken, ontstaat inzicht in de vraag of Brabant haar basis wel op orde heeft, kunnen we meehelpen om maatschappelijke vraagstukken op de agenda te zetten en kunnen we een bijdrage leveren aan het versterken van het lerend vermogen van die samenleving waar we zelf ook middenin staan.

Een pleidooi voor brede welvaart

Met deze manier van kijken sluiten we aan bij de actuele nationale en internationale discussie of economische groei wel de juiste maatstaf is om onze welvaart te meten. Lang is welvaart gezien als een praktisch bruikbare, objectieveerbare economische categorie uitgedrukt in een toename van het bruto binnenlands product, het bbp. Onze kwaliteit van leven wordt hierdoor direct gekoppeld aan economische groei vanuit de gedachte dat meer inkomen - en daarmee meer mogelijkheden voor consumptie - als bijna vanzelfsprekend tot meer welvaart zouden leiden. Een opvatting die door onder andere Sen (1985), Nussbaum (1995) en meer recentelijk door de zogenaamde 'Stiglitz, Sen, Fittousie commissie' (2009) bekritiseerd wordt.¹ Een objectieve, economische invulling van het begrip welvaart zegt in hun ogen op zichzelf niets over welbevinden - dus het geluk of de tevredenheid - van individuele mensen en een samenleving als geheel. Uit vele onderzoeken blijkt namelijk dat toename van de welvaart niet per definitie leidt tot toename van het welbevinden, zeker wanneer de welvaart een bepaalde drempel heeft overschreden. Veel niet-economische aspecten, zoals identiteit, geborgenheid, waardigheid, diversiteit, loyaliteit, vertrouwen, cohesie en solidariteit, participatie, gezondheid en veiligheid zijn ook van grote invloed op het welbevinden van mensen. Maar ook politieke vrijheid, de mogelijkheid om je stem te laten horen en gehoord te worden en de mogelijkheid om af te wijken en af te wijzen, spelen zowel op individueel als op het niveau van de samenleving een grote rol.

Er is, zoveel is wel duidelijk, behoefte in de samenleving aan een verbreding van het begrip welvaart. Brede welvaart heeft dus niet alleen betrekking op materiële zaken, op economie en inkomen, maar ook op zaken als gezondheid, samenleven, opleiding, de kwaliteit van de leefomgeving en op zoiets als geluk. Anders geformuleerd: welvaart in brede zin gaat over de mogelijkheden van mensen om een leven te leiden dat ze positief waarderen.² Met de verbreding van het welvaartsbegrip wordt er automatisch ook meer aandacht gevraagd voor de omstandigheden waarin mensen leven. In het verlengde daarvan is er groeiende behoefte aan informatie die inzicht geeft in die omstandigheden. Daarbij gaat het zowel om feitelijke informatie over die omstandigheden alsook om de waardering van mensen van die omstandigheden.

Het CBS heeft in 2018 daarom op verzoek van de Tweede Kamer voor het eerst de monitor Brede Welvaart uitgevoerd. In 2019 is de tweede editie verschenen waarin tevens verdere integratie van de door de Verenigde Naties (VN) geformuleerde Sustainable Development Goals heeft plaatsgevonden. Brede welvaart wordt door het CBS gedefinieerd als 'onze huidige kwaliteit van leven én de mate waarin deze ten koste gaat van die van generaties na ons of mensen uit andere delen van de wereld'.^a

Bovenop deze inhoudelijke verbreding van het begrip welvaart, zijn er recentelijk ook stemmen opgegaan voor een geografische verdieping.³ Veel van de welvaart die mensen ervaren komt namelijk voort uit de interactie met hun directe omgeving. Of mensen een baan, een goede school voor hun kinderen kunnen vinden of adequate zorg kunnen vinden hangt in belangrijke mate samen met de plek waar ze wonen. Om aan deze behoefte aan regionale verdieping te voldoen, heeft Telos, samen met het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), de website "Hoe is het leven in jouw regio?" ontwikkeld.^b Deze website maakt de verschillende dimensies van de kwaliteit van leven op regionaal schaalniveau inzichtelijk, geïnspireerd op het onderzoek 'How's life in your region?' van de OESO.^c

De Brabantse basis op orde

Om goed te kunnen werken, wonen en (samen)leven moet de basis op orde zijn, zo stelt de Brabantse Omgevingsvisie van de Provincie Noord-Brabant.^d Dat op orde houden van die basis voor de kwaliteit van leven is geen vanzelfsprekendheid. Brabant is namelijk geen eiland en wordt voortdurend geconfronteerd met wereldwijde veranderingen die knagen aan die basis. Denk bijvoorbeeld aan de groei van de wereldbevolking, aan klimaatverandering en de daarmee samenhangende noodzakelijke energietransitie, en aan de volksverhuizingen die wereldwijd plaatsvinden met bijbehorende vluchtelingenproblematiek waar ook onze samenleving de gevolgen van kent. Maar ook aan de discussies rondom onze voedselvoorziening en daarmee samenhangend de zeer knellende stikstofproblematiek. Of aan technologische ontwikkelingen die onze wijze van werken, communiceren, of eigenlijk van onze hele manier van leven volledig op hun kop zetten. In ruimtelijke zin kunnen we denken aan de toenemende verstedelijking en de veranderende verhouding tussen stad en platteland. Allemaal ontwikkelingen die uiteindelijk ver doordringen in ons dagelijks bestaan en die dus ook van invloed zijn op onze welvaart en ons welzijn.

^a CBS, Monitor Brede Welvaart & SDG's 2019. De Monitor Brede Welvaart is op aanbeveling van de Tijdelijke Kamercommissie Brede Welvaart (commissie Grashoff) opgesteld conform de Conference of European Statisticians (CES) Recommendations on Measuring Sustainable Development (UNECE, 2014). Het CES-meetsysteem is een internationale standaard voor het meten van brede welvaart en duurzaamheid. Duurzaam wil hier zeggen dat de brede welvaart hier en nu niet ten koste gaat van die van latere generaties of andere delen van de wereld. Met het CES-meetsysteem hebben statistische bureaus een wetenschappelijk onderbouwde 'gemeenschappelijke taal' ontwikkeld om brede welvaart in kaart te brengen. Het CES-meetsysteem is gebaseerd op het rapport van Stiglitz, Sen en Fitoussi (2009)^e en de wetenschappelijke inzichten die daaraan ten grondslag liggen. Het is een meetsysteem dat zowel oog heeft voor de objectieve als de subjectieve kanten van welvaart.

^b Zie <https://kwaliteitvanleven.pbl.nl/>. Bij de ontwikkeling van deze atlas is voortgeborduurd op het pionierswerk dat Telos in de afgelopen jaren heeft verricht met de Nationale Monitor Duurzame Gemeenten. Een duurzaamheidsbenchmark waarin de ontwikkeling van alle 355 Nederlandse gemeenten aan de hand van een zeer uitgebreide indicatorenset wordt beschreven. Eind november 2019 is de 6de versie van de Nationale Monitor Duurzame Gemeenten verschenen. Zie <http://www.telos.nl/1499163.aspx?t=Nationale+Monitor+Duurzame+Gemeenten+2019>. Daarnaast heeft Telos ook een gemeentelijke SDG monitor ontwikkeld. De eerste versie hiervan is in 2017 gepresenteerd.

Brede welvaart: verschillen tussen groepen mensen

De samenleving verandert in hoog tempo. Er zijn winnaars die het veranderingstempo kunnen bijbenen, die profiteren van de nieuwe mogelijkheden, die dat veranderingsproces vaak mee vorm geven en die kunnen bouwen aan de verbetering van de kwaliteit van hun eigen leven. Maar er zijn ook verliezers. Mensen die niet mee kunnen of niet mee willen veranderen, mensen die het gevoel hebben dat ze niet gezien en soms letterlijk niet gehoord worden. Mensen die op vergeten of de verkeerde plekken wonen, en mensen waarvan de kwaliteit van hun leven niet gegarandeerd is. De verschillen tussen mensen in onze samenleving lijken dan ook eerder groter dan kleiner geworden, ondanks het feit dat Nederlanders onverminderd tevreden zijn met hun leven.⁴ Zelf concludeerden we iets soortgelijks in onze Monitor Sociale Veerkracht van 2018: een kleine 60% van de Brabanders is veerkrachtig. Dit zijn Brabanders die veel vaker gelukkig zijn, hoogopgeleid zijn, een hoger inkomen hebben, vaker in een gezinssituatie leven, niet alleenstaand zijn, minder vaak negatieve gebeurtenissen hebben meegemaakt en verwachten dat ze een heleboel situaties zelf of met hulp van anderen kunnen oplossen. Het profiel van de niet-veerkrachtige Brabanders, ongeveer 12% van de Brabantse bevolking, is bijna het tegenovergestelde.⁵ Je kan je afvragen of deze verschillen tussen mensen per definitie eigenlijk wel problematisch of onwenselijk zijn.^{e,6} Want of dat zo is, is aan de samenleving om te oordelen. Feit is wel dat ze het gevolg zijn van structurele verschillen tussen mensen, qua eigen mogelijkheden en qua mogelijkheden in hun omgeving, om met veranderingen om te gaan en daarmee invloed uit te oefenen op de kwaliteit van hun leven.

Brede welvaart: verschillen binnen en tussen stad en platteland

Er zijn in Brabant ook veel ruimtelijke verschillen, zoals het verschil tussen stad en het platteland. Deze twee zijn zelfs bijna elkaars tegenpool te noemen. De grote steden worden steeds meer de centra van economische ontwikkeling (hoge(re) scores op het economisch kapitaal), het zijn de plaatsen waar het werk zich concentreert. De omliggende gemeenten zijn juist vaak de plaatsen waar het sociaal en ecologisch goed toeven is (hoge(re) scores op het ecologisch en sociaal cultureel kapitaal).⁷ Figuren 1, 2 en 3 illustreren dit onderscheid. Ze laten voor Brabant de geografische spreiding van de resultaten zien voor de drie afzonderlijke kapitalen,

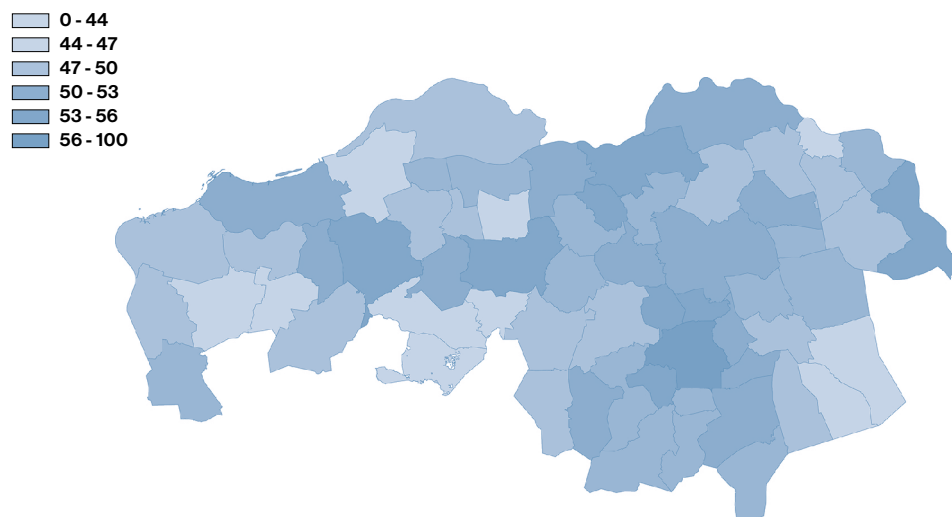
^c Zie <http://www.oecd.org/regional/how-is-life-in-your-region.htm>.

^d Zie <https://www.omgevingsvisienb.nl/ontwerp-brabantse-omgevingsvisie>. De Brabantse Omgevingsvisie is een samenhangende visie op de fysieke leefomgeving. De Omgevingsvisie bevat de belangrijkste ambities voor de fysieke leefomgeving voor de komende jaren. Dat gaat om ambities op gebied van de energietransitie, een klimaatproof Brabant, Brabant als slimme netwerkstad en een concurrerende, duurzame economie. De Omgevingsvisie geeft ook aan op welke nieuwe manieren de provincie met betrokkenen wil samenwerken aan omgevingsvraagstukken en welke waarden daarbij centraal staan.

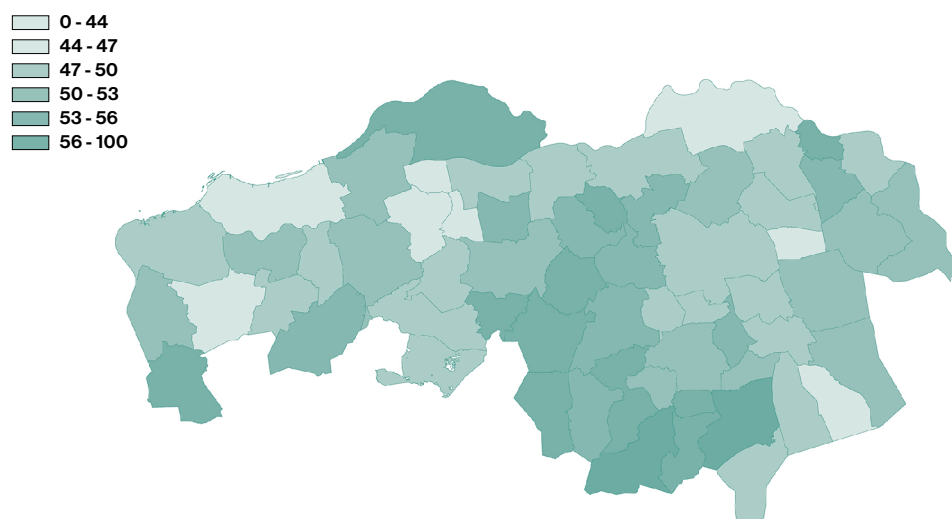
^e Zoals de WRR dat doet in haar publicatie 'Wat is er mis met maatschappelijke tegenstellingen' (2017)

dus voor zowel het economisch, ecologisch als het sociaal-cultureel kapitaal. Daarbij geldt dat hoe donkerder de gemeente op de kaart kleurt des te beter het resultaat van het betreffende kapitaal is, waarbij de score varieert tussen 0 en 100. We moeten ons daarbij tegelijkertijd realiseren dat het platteland niet over één kam te scheren is, maar dat er ook grote verschillen zijn tussen het platteland dat dicht in de buurt van de stad ligt en het platteland dat verder van de stad verwijderd is.

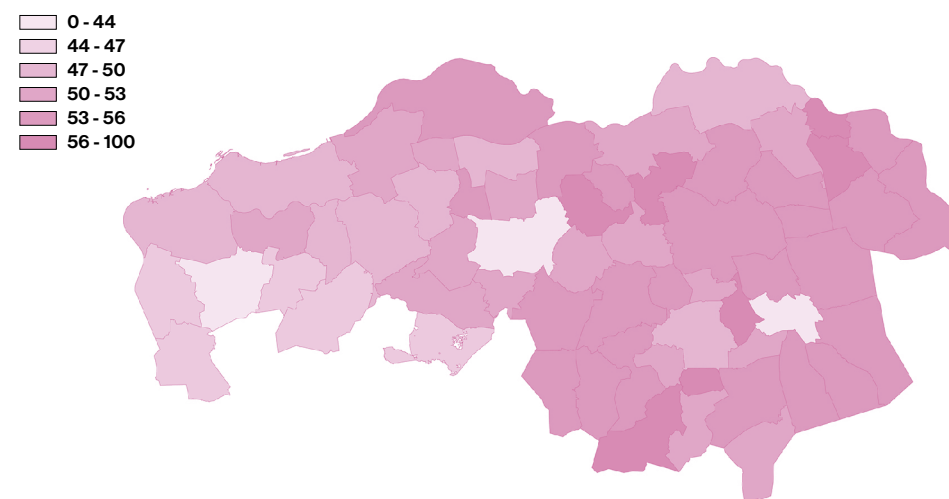
Figuur 1. De duurzaamheidsscore economisch kapitaal Brabantse gemeenten in 2019⁸

Figuur 2. De duurzaamheidsscore ecologisch kapitaal Brabantse gemeenten in 2019⁹

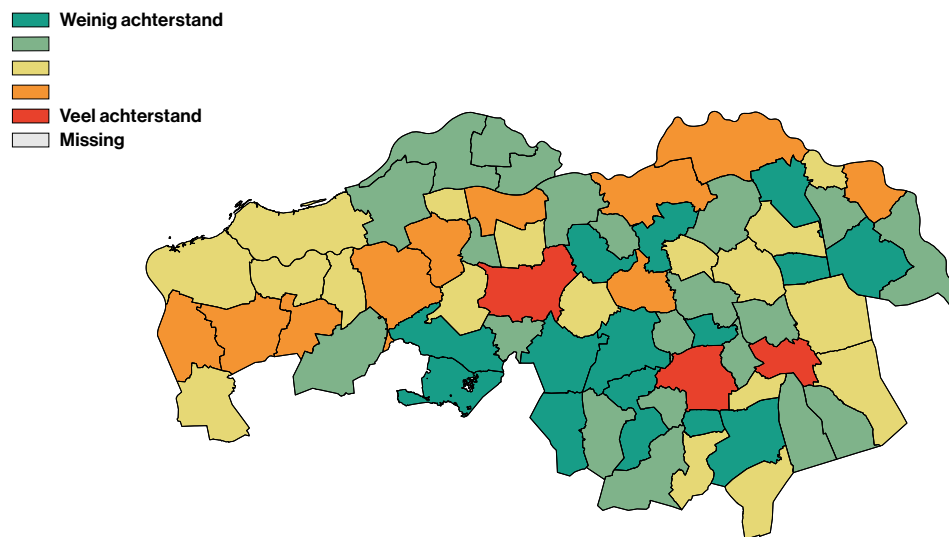
Figuur 3. De duurzaamheidsscore sociaal-cultureel kapitaal Brabantse gemeenten in 2019¹⁰

Daarnaast is er in Brabant sprake van sterk veranderende ruimtelijke patronen. Daarin speelt wat we gemakshalve de ‘stedelijke renaissance’ noemen een belangrijke rol. De stad is populair. Wereldwijd, maar ook in Nederland en Brabant, zijn steden bezig aan een opmars. De herwaardering van de stad loopt parallel aan de teloorgang van de oude, industriële economie. De grote industrieën zijn vrijwel uit het stadsbeeld verdwenen. De vrijkomende, oude bedrijven- en haventerreinen zijn of worden getransformeerd ten gunste van een nieuwe economie die vooral gebaseerd is op kennis, creativiteit en dienstverlening. Hiervan zijn volop voorbeelden te vinden in Brabant. Door grootschalige, publiek-private gebiedsontwikkeling en de bouw van nieuwe stedelijke woonmilieus weten de steden hoger opgeleide, jonge en creatieve mensen aan zich te binden. Dit wordt aan de ene kant gestimuleerd door de verscherping van de concurrentie tussen steden tegen de achtergrond van de globalisering en postindustrialisering van de economie en aan de andere kant door veranderende demografische patronen zoals een toename van het aantal eenpersoonshuishoudens en tweeverdieners. Hierdoor willen meer mensen dicht- of dichterbij een stad wonen vanwege de stedelijke voorzieningen. Het logische gevolg van deze ontwikkeling is een groeiende behoefte aan stedelijke verdichting. Dit houdt in dat er binnen de bestaande bebouwde ruimte in de stad de onbebouwde delen beter en intensiever benut worden. Vrijwel alle Brabantse steden hebben dan ook plannen in die richting. Door de toegenomen ‘kracht’ van de stad zien we een snelle bevolkingsgroei, een groei van de economische productiviteit en groei van het innovatievermogen. De positie van de middelgrote steden vraagt hierin om speciale aandacht. Deze steden hebben in sociaal en ecologisch opzicht niet de voordelen van het platteland en ook niet echt de economische voordelen van de grote stad.

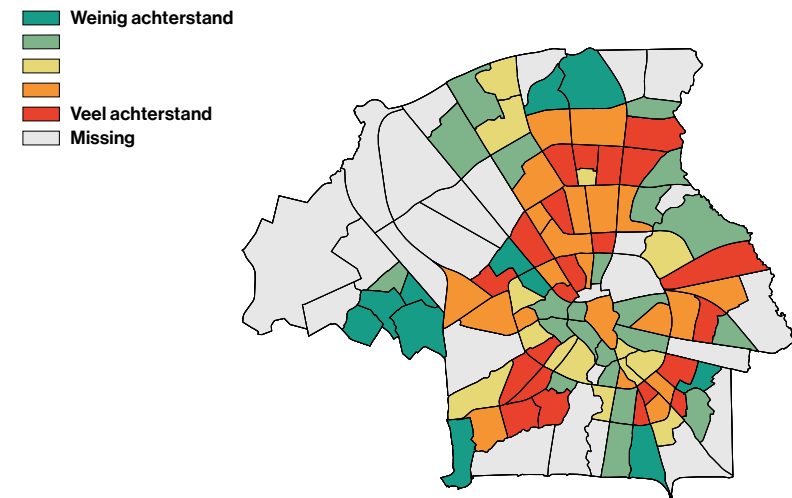
Ze hebben echter wel vergelijkbare sociale problemen.^{11,12} De beknopte achterstandsanalyses uit de Duurzaamheidsbalans van 2018 bevestigen dit beeld met behulp van de zogenaamde Multi Deprivation Index (MDI). De MDI kan vanuit een breed welvaarts perspectief worden gezien als een achterstandsindicator.^f De analyses, samengevat in onderstaande kaart, laten zien dat de grote en middelgrote steden plekken zijn waar veel sociale achterstanden samenkomen. De kaart laat ook zien dat steden zoals Eindhoven, Tilburg en Helmond omringd worden door kleinere gemeenten die relatief juist veel minder achterstandsproblematiek kennen. De analyses wijzen op de noodzaak om binnen de steden zelf te kijken en oog te hebben voor de processen van segregatie en gentrificatie.¹³ We moeten, met andere woorden, niet alleen oog hebben voor ongelijke ontwikkeling tussen gemeenten maar ook binnen gemeenten - en wijken en buurten. Het succes van de stad heeft namelijk ook een keerzijde: de triomf van de stad is een selectief proces dat leidt tot ongelijke ontwikkeling. Er is dan ook behoefte aan een krachtige stedelijke sociale agenda. Onderstaande kaart brengt voor de gemeente Eindhoven deze verschillen in achterstand treffend in kaart.¹⁴

Figuur 4. Ruimtelijke spreiding van achterstanden binnen Brabant (Multiple Deprivation Index)

^f De Multi Deprivation Index is samengesteld uit indicatoren voor materiële en sociale achterstand. De MDI brengt ruimtelijke verschillen in inkomen, werk, gezondheid, opleiding, huisvesting, veiligheid en woonomgeving in kaart. Op basis van deze zeven bouwstenen, die ieder voor zich aan de hand van een aantal indicatoren in kaart worden gebracht, wordt een index samengesteld die deze achterstanden allemaal optelt tot een maat voor achterstanden. Scores lopen van nul tot honderd, waarbij een hogere score betekent dat er meer achterstanden zijn. De maat is speciaal ontwikkeld voor onze Sociale Veerkrachtmonitoring en toegepast in de 2016 en 2018 versie van de Monitor Sociale Veerkracht. Voor meer achtergrondinformatie zie Haarmann, W., Mommaas, H., Smeets, R., Den Hartog, J., Rietveld, T. en J. Dagevos (2014) Sociale Veerkracht als ontwikkelingsperspectief, met een toepassing op West-Brabant, Telos/PON, Tilburg.

Figuur 5. Ruimtelijke spreiding van achterstanden binnen Eindhoven (Multiple Deprivation Index)

De bestuurlijke handen ineen slaan voor gelijke ontwikkelingen

Brabant is van oudsher een sterk verstedelijkte provincie, zonder echte grote steden, maar wel met veel middelgrote steden. De kracht van Brabant schuilt dan ook in haar netwerkstructuur, in haar mozaïek van verstedelijking. Grotere en kleinere steden in Brabant worden aaneengeregen tot een 'regional daily system' waarin zich in belangrijke mate belangrijke functies als wonen, werken, leren, recreëren en zorgen afspelen.

In dit regional daily system vinden op dit moment veel veranderingen plaats. Zo is er sprake van ruimtelijke uitsorteringen tussen groepen in de samenleving. Dat wil zeggen dat er buurten ontstaan met bijvoorbeeld alleen maar jonge of juist oudere mensen, of buurten met alleen veel rijke mensen of juist arme mensen. Deze tendens zal in belangrijke mate bepalend zijn of individuele gemeenten, wijken en kernen in de toekomst zullen groeien of krimpen, zullen vergroenen of juist zullen vergrijzen. En dit heeft weer grote invloed op de kwaliteit van leven van mensen die op deze plekken wonen. Het speelt zich in Brabant niet alleen af langs de centrum-periferie as (de oost-west as), maar ook en vooral langs de verbindende infrastructurele lijnen in het Brabantse netwerk.¹⁵ Hetzelfde zien we gebeuren in de welvarende grote steden in het westen van Nederland.

Steden raken door het gedrag van inwoners en ondernemingen steeds meer met elkaar verknoot. Dit heeft gevolgen voor de mogelijkheden die overheden hebben om problemen op het niveau van de eigen territoriale bevoegdheid aan te pakken. Zij zullen permanent moeten schakelen tussen verschillende overheidslagen en tussen

verschillende belangen. Gemeenten zitten in verschillende verbanden en moeten de handen ineen slaan om ontwikkelingen op de juiste plekken te stimuleren en te begeleiden. Dat vraagt op allerlei trreinen steeds meer om meervoudig besturen: binnen én tussen bestuurslagen, samen met bedrijven, instellingen, organisaties en inwoners. Daarbij is het belangrijk om er voor te zorgen dat ook de gemeenteraden goed aangesloten blijven.

Tegelijkertijd liggen er ook opgaven op het schaalniveau van de gehele provincie. Want de integratie van stedelijke regio's en stedelijke netwerken met streek-economieën levert namelijk veel voordelen op voor alle betrokken partijen. Zo is het gunstig voor bedrijven om zich vlak bij elkaar te vestigen, omdat ze dan gebruik kunnen maken van een gemeenschappelijke goede infrastructuur en gemakkelijk met elkaar kunnen handelen. Om optimaal en op een duurzame manier van deze voordelen te kunnen profiteren, is bestuurlijke samenwerking nodig op verschillende schaalniveaus en binnen verschillende netwerkenverbanden tegelijkertijd. Daarbij is het heel belangrijk om gebieden te behouden die rust, ruimte, cultuurhistorie en natuur bieden. Deze gebieden hebben namelijk een eigenstandige functie met grote maatschappelijke waarde en zijn een voorwaarde voor een gezonde verstedelijking. Want ze zijn meer dan alleen onderdeel van de consumptieruimte van de stedeling, van de recreant van buiten of van het concurrerend vestigingsklimaat: ze zijn een essentieel onderdeel van de gezonde Brabantse leefomgeving.¹⁶ In de dynamische netwerkeconomie delven deze laag-dynamische gebieden echter gemakkelijk het onderspit.

Brabant in Balans: leeswijzer

In een aantal recente publicaties hebben het PON en Telos, al dan niet samen met partners, de vraag gesteld of Brabant wel in balans is en voor welke opgaven Brabant staat vanuit een brede welvaartsoptiek.^{17,18,19} Ook in deze uitgave richten we ons weer op deze brede balansvraag door te kijken naar een aantal actuele opgaven en transities in Brabant. Daarbij telkens de vraag stellend hoe deze uitwerken naar plekken en naar groepen mensen. We hebben voor opgaven en transities gekozen, die dicht tegen de voor ons bekende onderzoeksthema's aan liggen:

In **hoofdstuk 3** gaan we in op **ontwikkelingen op de arbeidsmarkt**: welke veranderingen en uitdagingen kunnen we daar de komende jaren verwachten en wat betekent dat voor het welzijn en welbevinden van verschillende groepen mensen in onze samenleving?

Als tweede thema hebben we in **hoofdstuk 4** gekozen voor **energietransitie** vanuit de vraag hoe deze eerlijk en rechtvaardig vorm te geven is. We gaan in op de groep huishoudens die niet zomaar mee kunnen doen en risico lopen op energiearmoede. Wie zijn deze mensen? Waarom is dit problematisch? En welke beleidsuitdagingen brengt dit met zich mee?

In **hoofdstuk 5** gaan we in op het **welzijn van jongeren** in relatie tot brede maatschappelijke ontwikkelingen, zoals globalisering, digitalisering en flexibilisering van de arbeidsmarkt én in relatie tot normen en waarden, die we als samenleving hebben en nastreven. In dit hoofdstuk stellen we ons de vraag hoe deze ontwikkelingen, normen en waarden van invloed zijn op het welzijn van jongeren. En wat er gebeurt als normen en waarden gaan schuiven.

Bronnen

Om maatschappelijke ontwikkelingen een gezicht te geven, interviewden we voor dit jaarboek verschillende mensen. In de persoonlijke verhalen van deze mensen komt tot uiting hoe maatschappelijke opgaven en transitie uiteindelijk op het niveau van het individu uitwerken en wel of niet bijdragen aan de kwaliteit van leven. Of Brabant er in slaagt vanuit een breed welvaarts perspectief antwoorden te vinden voor deze opgaven en transitie bepaalt in belangrijke mate of we er ook in de toekomst in slagen om de kwaliteit van leven te behouden en zo mogelijk te verbeteren. Het besef groeit dat de spanningen tussen People, Planet en Profit toenemen. Dat we niet langer kunnen volstaan met het verbeteren van het bestaande. Het gaat om complexe vraagstukken die hardnekkig zijn, die geen eenvoudige oplossingen kennen, die vragen om een lange termijnvisie, consistentie in beleid en uitvoering, een brede integrale aanpak. Daar gaan we in de slotbeschouwing nader op in.

- 1 Stiglitz, J., Sen, A. & Fitoussi, J.P. (2009). The measurement of economic performance and social progress revisited: reflections and overview. OFCE Document de travail. Verkregen van: spire.sciencespo.fr.
- 2 Sen, A. (2009). Capabilities and well-being. In: Nussbaum, M. & Sen, A. (red.). The quality of Life. Oxford: Clarendon Press.
- 3 Raspe, O. & Stam, E. (2019). Brede welvaart in de regio verdient meer aandacht. In Economisch Statistische Berichten (2019), 104 (4772S – 11 april 2019).
- 4 Sociaal en Cultureel Planbureau (2017). Sociale Staat van Nederland (SCP-publicatie 2017-25). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- 5 Haar, M. van der, Beyen, C., Blanken, M., Dagevos, J., Mulder, R., Paenen, S., Smeets, R., Verhoeven, L., Vermeulen, P. & Vinckx, K. (2018). Monitor Sociale Veerkracht 2018. Tilburg: Het PON/Telos.
- 6 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2017). Wat is er mis met maatschappelijke tegenstellingen. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- 7 Dagevos, J. (e.a.) (2014). Verschillen tussen stad en land. In Dagevos, J., Smeets, R. & Wentink, C. (2014). Duurzaamheidsthema's uitgelicht. Tilburg: Telos.
- 8 Telos (2019) Nationale monitor duurzame gemeenten 2019. Tilburg: Telos
- 9 Telos (2019) Nationale monitor duurzame gemeenten 2019. Tilburg: Telos
- 10 Telos (2019) Nationale monitor duurzame gemeenten 2019. Tilburg: Telos
- 11 Telos (2019) Nationale monitor duurzame gemeenten 2019. Tilburg: Telos
- 12 Brabant Kennis & Ruimtevolk (2015). Midsize Brabant. Verkenning van de toekomst voor Brabantse middelgrote steden.
- 13 Janssen, J. & Dagevos, J. (2016). Sociaal-culturele agenda bepalend voor 'triomf van de stad'. Boekman: Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid, 107, 4-7.
- 14 Dagevos, J., Smeets, R., Mulder, R. & Janssen, J. (2017). Stad behoeft krachtige sociale agenda. Tijdschrift Milieu (september).
- 15 Tordoir, P.P. (2017). Netwerken in Brabant. Sociaalgeografische systeemwerking in Noord-Brabant. Provincie Noord-Brabant.
- 16 Tordoir, P.P. (2017). Netwerken in Brabant. Sociaalgeografische systeemwerking in Noord-Brabant. Provincie Noord-Brabant.
- 17 Haar, M. van der, Beyen, C., Blanken, M., Dagevos, J., Mulder, R., Paenen, S., Smeets, R., Verhoeven, L., Vermeulen, P. & Vinckx, K. (2018). Monitor Sociale Veerkracht 2018. Tilburg: Het PON/Telos.
- 18 Dagevos, J., Mulder, R., Paenen, S., Smeets, R. & Wentink, C. (2019). Duurzaamheidbalans van Brabant 2018. Tilburg: Telos.
- 19 Dubbeldam, L., Vermeulen, P., Orbon, I., Du Long, K., Dagevos, J. & Kasteren, H. van (2019). Expeditiegids Brabant. Opgaven, perspectieven en cijfers voor de Provinciale Statenverkiezingen 2019. 's-Hertogenbosch: BrabantAdvies; Tilburg: Het PON/Telos.

Brabant in balans

Brede welvaart werkt!

door Ellen Dingemans, Rens Mulder,
Mirjam Smulders en John Dagevos

De economie in Brabant bloeit en de werkloosheid is historisch laag. Dit biedt mensen volop kansen en mogelijkheden om deel te nemen aan de arbeidsmarkt en om nieuwe kennis en vaardigheden te ontwikkelen. Maar die kansen en mogelijkheden zijn vaak onevenredig verdeeld. Achter de gunstige cijfers over economische groei en dalende werkloosheid gaan namelijk grote structurele processen schuil, zoals technologisering en globalisering, die de arbeidsmarkt ingrijpend (gaan) veranderen. Welke veranderingen en uitdagingen kunnen we de komende jaren verwachten en wat betekent dat voor het welzijn en welbevinden van verschillende groepen mensen in onze samenleving? Met andere woorden: wie zijn straks de winnaars en wie zijn de verliezers?

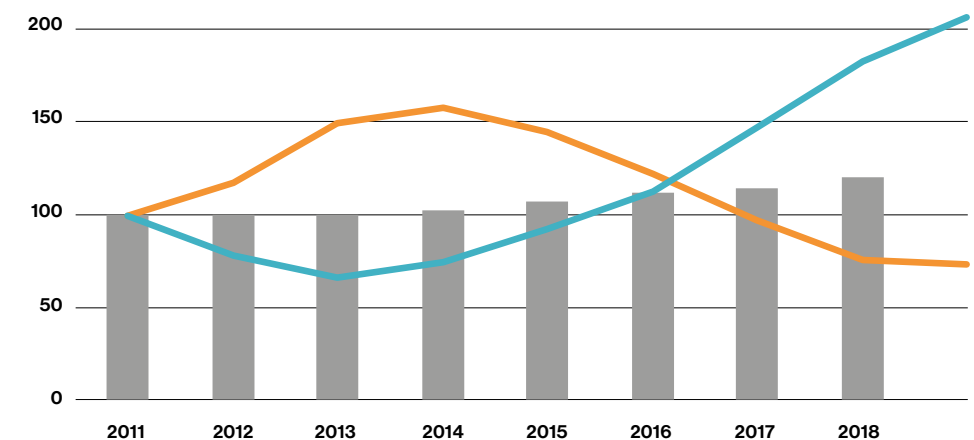
Het gaat goed met onze economie, toch?

Na jaren van recessie, is onze economie sinds 2014 weer aan het groeien en leven we in tijden van hoogconjunctuur. Dat wil zeggen dat er grote economische bedrijvigheid is, een geringe werkloosheid en dat consumenten hun geld graag uitgeven. Figuur 1 laat dan ook zien dat het aantal vacatures weer toeneemt en dat de werkloosheid daalt. De werkloosheid in Brabant is met 3,1% in het tweede kwartaal van 2019 inmiddels weer terug op het niveau van voor de start van de crisis in 2008 (3,3%). In een aantal jaren tijd is de arbeidsmarkt omgeslagen van toenemende werkloosheid naar steeds grotere krapte. Veel sectoren, zoals de techniek, ict, zorg, onderwijs, horeca en transport en logistiek, hebben grote personeelstekorten.¹ Daarin kent iedere sector zijn eigen dynamiek. Zo zorgt onze veranderende bevolkingsopbouw en in het bijzonder de vergrijzing ervoor dat er steeds meer zorgprofessionals nodig zijn. Door het toenemende aandeel van ouderen in onze samenleving zal de vraag naar zorg blijven stijgen. In de bouwsector zien we dat krapte op de woningmarkt, veranderende woningbehoeften en de verduurzaming van woningen voor veel werkgelegenheid zorgen. Terwijl de ontwikkelingen rondom de stikstofproblematiek, die vele bouwprojecten op losse schroeven heeft gezet, tegelijkertijd laten zien hoe weerbarstig de economie en de vraag naar personeel kunnen zijn.

Figuur 1. De ontwikkeling van bruto regionaal product (BRP), het aantal openstaande vacatures en werkloosheid in Brabant sinds 2011.²

Macro-economie Brabant (index, 2011=100)

BRP
Vacatures
Werkloosheid

Doordat groeicijfers van de economie altijd een beetje schommelen (de conjuncturele schommelingen), zijn grote, structurele processen zoals globalisering en technologisering niet altijd goed zichtbaar in de cijfers. Het gaat momenteel goed met de Brabantse economie en de werkloosheid is laag, maar ondertussen zorgen deze processen voor flinke verschuivingen en hebben ze grote gevolgen voor onze baan zekerheid en werk zekerheid.

Globalisering als bedreiging voor onze baan zekerheid

Globalisering zorgt ervoor dat nationale economieën steeds meer met elkaar verweven raken.³ Daardoor wordt de wereld steeds kleiner. Brabantse bedrijven handelen en concurreren niet alleen met elkaar en met andere Nederlandse bedrijven, maar hebben ook te maken met bedrijven aan de andere kant van de wereld en met grote wereldwijde opererende multinationals. Om met de wereldwijde dynamiek mee te kunnen, moeten bedrijven blijven innoveren en flexibel meebewegen.

Globalisering heeft ook structurele gevolgen voor de arbeidsmarkt. Eén van de veranderingen die in het oog springt, is de toename van het aantal zzp-ers en werknemers met tijdelijke en flexibele aanstellingen. Flexibele arbeidsverhoudingen maken bedrijven wendbaar, maar het legt tegelijkertijd een veel groter deel van de gevolgen die horen bij risico's, zoals werkloosheid en arbeidsongeschiktheid, bij werknemers. Lange tijd was werk een belangrijke hoeksteen in de samenleving. Werk zorgde voor zekerheid en welzijn omdat je er geld mee verdient en het je toegang geeft tot sociale voorzieningen. Maar als je een flexibel contract hebt, weet je nooit zeker of je voor langere tijd dezelfde baan zal houden. Met de flexibilisering komt dus onze *baan zekerheid* onder druk te staan, waardoor de toegang tot sociale voorzieningen in het geval van bijvoorbeeld werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, ziekte en de opbouw van pensioen minder vanzelfsprekend geworden.⁴

Technologisering als bedreiging voor onze werk zekerheid

Technologisering is het proces waarbij technologische ontwikkelingen bepaalde handelingen in het arbeidsproces automatiseren. Denk hierbij aan administratie door slimme software, maar ook aan het vervangen van handarbeid door robots. Dat werkzaamheden veranderen is op zich niet nieuw, maar het tempo waarin het nu verandert ligt erg hoog. Terwijl routineklussen worden overgenomen door technologische toepassingen, wordt de behoefte aan werknemers met kennis en vaardigheden die technologische processen kunnen innoveren, monitoren en

onderhouden steeds groter. In veel sectoren worden de werkzaamheden dus steeds specialistischer en groeit de vraag naar hoger opgeleide werknemers.

Een ander belangrijk gevolg van technologisering is de verhoging van de arbeidsproductiviteit.^a In het huidige dominante denken over economie, waarbij het draait om kosteneffectiviteit en efficiëntie, is een verhoging van de arbeidsproductiviteit heel belangrijk. Het zorgt er echter ook voor dat er steeds minder mensen nodig zijn om dezelfde productiviteit te kunnen leveren. Bij steeds meer werkzaamheden worden mensen overbodig. Waar vroeger nog vele handen nodig waren om de vracht van schepen in de Rotterdamse haven naar het achterland te vervoeren, wordt dit nu grotendeels geautomatiseerd door robots gedaan in grote logistieke terminals. Een hogere arbeidsproductiviteit vanuit het idee dat alles kosteneffectief moet zijn en zoveel mogelijk winst moet opleveren kan dus een bedreiging zijn voor onze *werk zekerheid* en dan met name die van bepaalde groepen mensen. Daarmee schudt technologisering net als globalisering aan de grondvesten van onze samenleving, met werk als belangrijk organiserend mechanisme om de welvaart te verdelen.

Steeds meer ongelijkheid op de arbeidsmarkt: winnaars en verliezers?

Structurele processen zoals globalisering en technologisering kunnen succesvolle groepen en kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt verder uit elkaar drijven.⁵ We onderscheiden hierin drie groepen: potentiële winnaars, potentiële verliezers en mensen die helemaal buiten spel staan.

Potentiële winnaars

De potentiële winnaars zijn de mensen die nu al een goede positie op de arbeidsmarkt hebben. Zij hebben daarmee namelijk een goede startpositie om mee te kunnen bewegen met de structurele veranderingen. Veranderingen in de aard van werk, die vragen om hogere opleidingseisen, zijn voor deze mensen een kans om zich verder te ontwikkelen en te specialiseren. Mensen met een sterke arbeidsmarktpositie zijn vaak veerkrachtig, omdat ze ruime toegang hebben tot persoonlijke en sociale hulpbronnen.⁶ Zo hebben ze voldoende geld en een aan werk gerelateerd sociaal netwerk. Dat schept ruimte om mee te kunnen gaan in de veranderingen. Bovendien worden deze mensen vaak goed ondersteund vanuit hun werkgever, die hun opleidingspotentieel ziet en daarmee ook bereid is om in hen te investeren. Budgetten en programma's die gericht zijn op een 'leven lang leren' komen vaak terecht bij deze mensen, terwijl zij zich al in een gunstige positie bevinden.⁷

^a De gemiddelde productie per werknemer per tijdseenheid.

Potentiële verliezers

Dan de potentiële verliezers. Dit zijn de mensen die nu werk hebben, maar een groot risico lopen om niet mee te kunnen in alle veranderingen. Zij worden naar de zijlijn gedreven. Deze mensen hebben onvoldoende veerkracht om mee te kunnen bewegen, of zijn simpelweg niet bereid om te veranderen. Dat hoeft geen onwil te zijn, maar kan komen door een gebrek aan informatie of het niet goed kunnen inschatten hoe belangrijk het is om mee te veranderen. Het is voor deze mensen moeilijk om in de toekomst te kijken en daarbij de korte termijn van de lange termijn te scheiden. Uit de spanningsindicator van het UWV, een maatstaf voor de verhouding tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, blijkt bijvoorbeeld dat er op dit moment een groot personeelstekort is in beroepen die een groot risico lopen om op termijn geautomatiseerd of gerobotiseerd te worden. Denk bijvoorbeeld aan fysiek werk in de industrie en de logistiek. Met een blik op de korte termijn, is het dus heel begrijpelijk dat deze mensen zich geen zorgen maken over hun werk. Maar de risico's liggen juist op de lange termijn.

Naast de vraag of er op de langere termijn voldoende werk is voor deze mensen, wordt er weinig in hen geïnvesteerd. Voor een werkgever is het namelijk vooral op de korte termijn belangrijk dat er voldoende mensen zijn om te kunnen voldoen aan de vraag uit de markt. Ook als het werk in de toekomst waarschijnlijk wordt geautomatiseerd of gerobotiseerd. Als een werkgever onvoldoende opleidingspotentieel ziet of als de kosten voor een opleiding hoog zijn, is het niet aantrekkelijk om te investeren in een werknemer die nu slechts een gat opvult. Iemand inzetbaar houden op de langere termijn is voor een werkgever in het huidige economische model amper lonend. Want in feite leid je mensen op voor een andere werkgever of voor werkloosheid.

Mensen die buiten spel staan

Tot slot zijn er de mensen die nu al buiten spel staan, zoals (langdurig) werklozen en (gedeeltelijk) arbeidsongeschikten. De veranderingen in de aard van het werk gaan snel en lijken in de toekomst alleen maar sneller te gaan. Voor de mensen die nu al buiten spel staan, wordt de afstand tot de arbeidsmarkt dus in hoog tempo nog groter. Door deze afstand missen zij de aansluiting met nieuwe vaardigheden en bouwen ze geen relevante ervaring op. Bovendien is de dienstverlening vanuit overheidsinstanties vaak niet genoeg om hen weer aan het werk te krijgen.¹¹ En als het deze mensen lukt om werk te vinden, dan is er een grote kans dat ze het ook snel weer kwijtraken.¹²

Tijd voor nieuwe economische normen en waarden

Om de ongelijkheid tussen de groepen zo klein mogelijk te houden, worden er middelen ingezet om de arbeidsmarkt inclusief en duurzaam te maken. Dat wil zeggen dat zoveel mogelijk mensen over een langere periode aan het werk kunnen. Binnen de huidige economische structuren, waarin economische groei prioriteit is, proberen we de veranderende vraag vanuit werkgevers en het aanbod in de aanwezige beroepsbevolking op elkaar af te stemmen. Een veelgenoemde aanpak is bijvoorbeeld 'leven lang leren', maar deze aanpak krijgt maar moeizaam vorm.¹³ 'Leven lang leren' is zo langzamerhand een containerbegrip geworden. Niemand zal het belang ervan betwisten, maar we krijgen het maar niet ingepast in de economische structuren die we over de jaren heen hebben opgebouwd. Groei, en dan met name meer groei dan de concurrentie, gaat nou eenmaal op de korte termijn niet altijd samen met investeringen in een individuele werknemer.

Onze huidige economie is gebaseerd op opschaling, kosteneffectiviteit en winst-maximalisatie op de korte termijn. Maar is dit economische model met een focus op economische groei en welvaart nog wel houdbaar? En als we er toch aan vasthouden, wat zijn dan de gevolgen voor het welzijn en welbevinden van verschillende groepen mensen in Nederland en in Brabant? Het wringt op meerdere plekken en een duidelijk voorbeeld daarvan vinden we bij de logistieke sector in Brabant.

Brabant logistieke hotspot, maar voor wie?

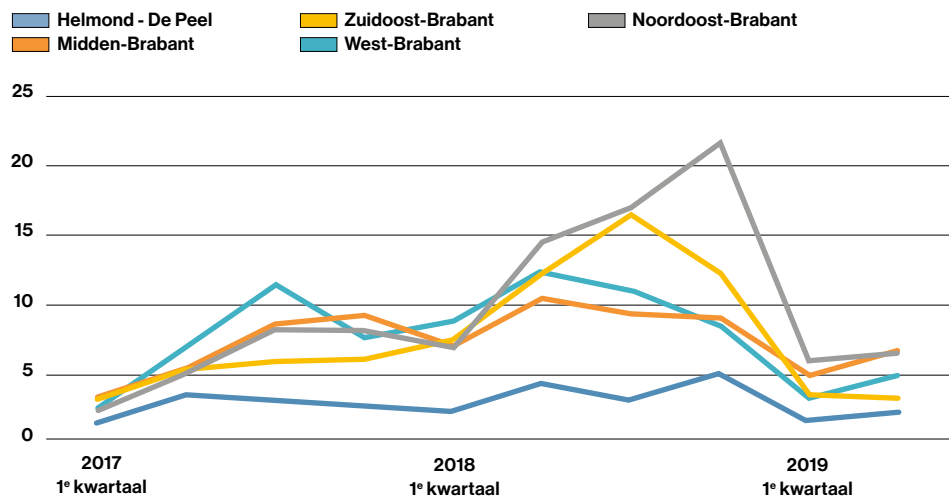
De logistiek is een belangrijke sector in Brabant. Het is zelfs één van de topsectoren. Door de gunstige ligging tussen belangrijke havens en vliegvelden en de aanwezigheid van meerdere logistieke hubs, zijn met name Midden- en West-Brabant belangrijke logistieke regio's. Vooral aan de randen van de Brabantse steden en langs belangrijke hoofdwegen schieten de distributiecentra als paddenstoelen uit de grond. Het aantal vestigingen in de Brabantse logistieke sector is in 2016 en 2017 met zo'n 100 vestigingen per jaar toegenomen.¹⁴ Ter vergelijking, het aantal vestigingen groeide in de jaren daarvoor met hoogstens enkele tientallen.

Van oudsher is de logistiek een arbeidsintensieve sector. Er zijn altijd vele handen nodig geweest om vracht van A naar B te vervoeren en om de vrachtstromen administratief te verwerken. In Brabant ging het in 2017 om ruim 56.000 arbeidsplaatsen, wat neerkomt op 4,4% van de totale Brabantse werkgelegenheid. Veel van die werkgelegenheid bevindt zich op laag en middelbaar opleidingsniveau: ruim 80% van de werknemers in de logistiek in Brabant heeft een mbo-4 diploma of lager.¹⁵ Maar zoals we weten is door technologisering de werkgelegenheid in de logistiek sterk aan het veranderen. De verwachting is dat de logistieke sector in de toekomst

steeds meer kan worden teruggebracht tot het managen van logistieke processen.¹⁶ De logistieke bedrijven van morgen hebben behoefte aan hoogopgeleide professionals die technologie kunnen ontwikkelen, innoveren en aansturen, die sturingsinformatie kunnen halen uit de enorme hoeveelheid aan administratieve data en die de logistieke sector energieneutraal kunnen maken.

Nieuwe technologie creëert nieuwe werkgelegenheid die volop kansen biedt voor hoogopgeleide professionals, maar neemt tegelijkertijd de werkgelegenheid op laag en middelbaar beroepsniveau voor een deel over. Er is nu nog krapte op de arbeidsmarkt voor laag en middelbaar opgeleid logistiek personeel. Zo kunnen werkgevers nauwelijks aan vrachtwagenchauffeurs komen. Het verhaal van vrachtwagenchauffeur Martijn illustreert dit.^b Hij geeft in het interview aan dat hij verwacht gemakkelijk een andere baan te kunnen vinden als hij nu op zoek zou zijn naar nieuw werk. In figuur 2 wordt de spanningsindicator voor vrachtwagenchauffeurs weergegeven voor de verschillende Brabantse arbeidsmarktregio's. UWV berekent de spanningsindicator op basis van het aantal openstaande vacatures in verhouding tot het aantal mensen met een WW-uitkering (korter dan 6 maanden). Hoe hoger het getal, hoe groter de spanning op de arbeidsmarkt. Een waarde boven de 4 duidt op een zeer krappe arbeidsmarkt, waarbij er dus veel bedrijven kampen met een personeelstekort.¹⁷ Figuur 2 laat zien dat de arbeidsmarkt voor vrachtwagenchauffeurs al jaren zeer krap is in Brabant. Alleen in Helmond-De Peel is de arbeidsmarkt voor vrachtwagenchauffeurs iets minder gespannen.

Figuur 2. Spanningsindicator van UWV voor vrachtwagenchauffeurs in de vijf Brabantse arbeidsmarktregio's.¹⁸

^b Om maatschappelijke ontwikkelingen een gezicht te geven, interviewden we voor dit jaarboek verschillende mensen, waaronder voor dit hoofdstuk vrachtwagenchauffeur Martijn. Het gehele interview kun je lezen op pagina 40.

De verwachting is echter dat een deel van de invulling van de logistieke werkgelegenheid op laag en middelbaar niveau op termijn vanuit de technologiehoek gaat komen. Eerder noemden we al het voorbeeld van de Rotterdamse haven, waar robots veel van het fysieke werk hebben overgenomen. Daarnaast zorgt de introductie van blockchain technologie^c ervoor dat transacties kunnen worden bijgehouden en kunnen worden getoetst op geldigheid zonder tussenkomst van mensen. Buck Consultants International, een adviesbureau op onder andere het gebied van economische ontwikkeling, laat weten dat de komende vijftien jaar alleen al in de Nederlandse distributiecentra zo'n 35.000 arbeidsplaatsen zullen verdwijnen.¹⁹ Dat brengt ons op de vraag wat de logistieke sector in de toekomst aan werkgelegenheid voor Brabanders te bieden heeft.

Bijzonder is bovendien dat de huidige werkgelegenheid in deze sector voor een groot deel wordt ingevuld door arbeidsmigranten. Met name omdat deze mensen, vooral door uitzendbureaus, veel flexibeler kunnen worden ingezet dan reguliere Nederlandse werknemers.²⁰ Voor de bedrijven draagt het inzetten van arbeidsmigranten bij aan de winst. De winst voor de lokale samenleving is echter minder duidelijk. En dat terwijl de negatieve gevolgen van logistieke bedrijvigheid meestal wel goed zichtbaar zijn. Zo staat onze samenleving voor de uitdaging om oplossingen te vinden voor de problematiek die gepaard gaat met de huisvesting van arbeidsmigranten, vereist een grote logistieke bedrijvigheid investeringen in de lokale en regionale infrastructuur en zorgt het, tenminste in de komende jaren nog, voor een zware belasting van het milieu. En dan hebben we het nog niet eens over de verdozing van het landschap door de komst van grote distributiecentra, die vaak in handen zijn van grote multinationals.²¹

De logistiek is overduidelijk één van de topsectoren van Brabant. Het levert ons veel op binnen het raamwerk van onze huidige economische normen en waarden. Er is op dit moment volop economische groei en het zet Brabant nationaal en internationaal op de kaart. Bovendien wordt er in de sector ingezet op innovatie en verduurzaming. Met de recent afgesloten RegioDeal 'Midden- en West-Brabant Makes and Moves' komen zelfs extra financiële middelen vrij om de sector in de komende jaren te gaan versterken en te verduurzamen.²² Wat het op langere termijn oplevert voor de lokale werkgelegenheid is echter onzeker. En of het past bij wat we als Brabantse samenleving nu en later belangrijk vinden is ook nog maar de vraag. We zouden vaker vraagtekens moeten plaatsen bij wat het aantrekken en huisvesten van (logistieke)

^c Blockchain technologie is een nieuw soort database. In de database kunnen allerlei soorten transacties worden opgeslagen, zoals contracten, eigendomsbewijzen en betalingen. Door de manier waarop data wordt opgeslagen, kan niemand op eigen houtje de data veranderen. Het vervangt papieren documentatie door veilige en slimme elektronische documenten en neemt daarmee tijdrovende administratieve procedures over (Consumentenbond.nl/veilig-internetten/blockchain).

bedrijvigheid ons als samenleving brengt in termen van welzijn en brede welvaart op zowel de korte als de lange termijn.

Een nieuwe focus?

Grote structurele processen, die verdergaande flexibilisering van de arbeidsmarkt en robotisering van het arbeidsproces stimuleren, gaan ook in de komende jaren zorgen voor ingrijpende veranderingen in werkzaamheden en productieprocessen. En daarmee ook voor veranderingen op de arbeidsmarkt. Maar wie gaan hier de vruchten van plukken? En wie niet? De vraag is wat we nu en in de toekomst nodig hebben om adequaat met de veranderingen om te gaan. En welke economische normen en waarden stellen we daarbij centraal? Want dat gaat bepalend zijn voor wie de vruchten gaan plukken en bij wie de rekening komt te liggen.

De korte termijn in beeld

Om deze vragen te kunnen beantwoorden is het belangrijk om de korte termijn van de lange termijn te scheiden. Op de korte termijn moeten we het hoofd bieden aan de grote krapte op de arbeidsmarkt. Of die krapte aanhoudt en hoe lang, is mede afhankelijk van (wereldwijde) economische ontwikkelingen en die zijn zeer onvoorspelbaar en turbulent. Wat we wel weten is dat de Brabantse beroepsbevolking krimpt als gevolg van vergrijzing en ontgroening. Als in de komende jaren veel oudere werknemers met pensioen gaan, ontstaat er een grote vervangingsvraag. Want wie (of wat) moet het werk van deze mensen op gaan vangen? Technologische ontwikkelingen kunnen in dat opzicht ook gezien worden als opvulling van de krapte. Denk bijvoorbeeld aan de inzet van zorgrobots die het werk kunnen verlichten en de toenemende vraag naar zorgpersoneel voor een deel kunnen opvangen.²³

De lange termijn in beeld

Kijken we iets verder, naar de lange termijn, dan is het nog maar de vraag of er op de arbeidsmarkt van de toekomst genoeg plek zal zijn voor ons allemaal. Er wordt al tientallen jaren gespeculeerd over het risico op massawerkloosheid, doordat technologie op grote schaal onze banen gaat verdringen. Aan de andere kant kan technologie juist ook nieuwe banen creëren die we ons nu nog niet kunnen voorstellen.²⁴ Wat wel vast staat is dat de arbeidsmarkt zich niet zonder slag of stoot kan aanpassen. Banen gaan inhoudelijk veranderen en de spreiding van werkgelegenheid over verschillende sectoren en over verschillende sociaaleconomische groepen gaat verschuiven. Daarbij staat het middensegment volgens velen als eerste op de lijst om door technologie te worden opgeslokt. Werknemers met voldoende opleidingspotentieel en veerkracht hebben kansen om zich aan te

passen aan de veranderende vraag naar kennis en vaardigheden, maar dat is niet voor iedereen weggelegd. De positie van andere werknemers is nu al kwetsbaar en wordt steeds kwetsbaarder door de vereiste flexibiliteit, het beknibben op arbeidsvoorwaarden en vooral doordat werkgevers niet inzetten op het ontwikkelen van inzetbaarheid van deze groep werknemers op langere termijn.²⁵

Het loslaten van de groeionorm...

In het huidige economische systeem is bovendien groei de norm. Dat dit ook steeds meer uitdagingen met zich meebrengt op de arbeidsmarkt wordt wel onderkend, maar het loslaten van het idee van groei lijkt vooralsnog niet tot de mogelijkheden te behoren. De OESO, het mondiale samenwerkingsverband voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling, betoogt in hun 'job strategy' dat we op zoek moeten naar een combinatie van beleid dat de sociale bescherming van werknemers combineert met het stimuleren van economische groei.²⁶ Maar vanuit het perspectief van brede welvaart is het maar de vraag of het streven naar economische groei nog langer centraal moet staan. Het voorbeeld van de logistiek laat zien dat groei in logistieke bedrijvigheid en de winsten die daaruit voortkomen, niet per se ten goede komen aan de leefkwaliteit in de omgeving van het bedrijf.

...en het omarmen van welzijn als norm

Moeten we niet naar een nieuwe balans, zoals bepleit wordt door Kate Raworth²⁷ in haar boek 'Donuteconomie'? De donuteconomie is een model waarin niet langer groei, maar het welzijn van individu en samenleving in de brede zin van het woord centraal staan. Op nationaal niveau moeten we de discussie durven voeren over de totstandkoming en verdeling van welvaart en de rol die werk daar als belangrijk organiserend mechanisme in speelt. Misschien moeten we wel bewegen in de richting van een model waarbij we onze welvaart verdelen via een basisinkomen in plaats van via aan betaald werk gekoppelde sociale zekerheid.^{28,29} Ook niet-betaalde activiteiten zijn namelijk onmisbaar voor onze maatschappij en verdienen waardering. Bijvoorbeeld in de vorm van een bijdrage aan de bestaanszekerheid van de mensen die het uitvoeren. Denk aan vrijwilligerswerk, mantelzorg en andere (onbetaalde) bijdragen aan de maatschappij.

Alleen maar winnaars

Ook op lokaal en regionaal niveau zou welzijn het centrale criterium moeten worden in economisch- en arbeidsmarktbeleid. Het wel of niet binnenhalen van bepaalde typen economische bedrijvigheid zou niet alleen gebaseerd moeten zijn op de bijdrage aan de werkgelegenheid: maar ook en vooral op de wijze waarop die werkgelegenheid bijdraagt aan het welzijn van verschillende groepen mensen in de samenleving. Aan het welzijn van kansrijke hoogopgeleide Brabanders die veel druk ervaren van hun werkgever om aan de vraag naar nieuwe kennis en vaardigheden te voldoen, aan het welzijn van Brabanders met een kwetsbare positie op de arbeidsmarkt waar 'leven lang leren' vaak nog geen gewoonte is en aan het welzijn van Brabanders die helemaal buiten spel staan en die het niet lukt om betaalde arbeid te verrichten, maar bijvoorbeeld wel actief zijn in niet-betaalde activiteiten. Daarnaast zouden ook de gevolgen voor de omgeving zoals milieubelasting, verkeersdrukke en verschillende vormen van overlast meegenomen moeten worden.

De beleidsuitdaging: focus op welzijn!

Op deze wijze verder in de toekomst kijken vraagt durf van overheden, sociale partners en bedrijven. Grote transities, zoals de energietransitie en de grondstoffen-transitie (de beweging naar een circulaire economie), eisen nieuwe werkzaamheden waarvoor nieuwe kennis en vaardigheden nodig zijn. Daarnaast zorgt de snelle technologische vooruitgang ervoor dat onze kennis snel veroudert. Het Rathenau instituut, dat de impact van wetenschap, innovatie en technologie op ons leven onderzoekt en bespreekt, onderstreept het belang van verandermanagement en strategisch personeelsbeleid om ervoor te zorgen dat werknemers leren omgaan met nieuwe technologie.³⁰ Volgens econome Barbara Baarsma is 'leven lang leren' het devies en individuele leerbudgetten zouden een manier kunnen zijn om dit voor mensen uit alle lagen van de samenleving mogelijk te maken.³¹ De uitdaging is om dit vanuit een langetermijnvisie te doen, gebaseerd op maatschappelijke waardecreatie en door grote keuzes te maken. Keuzes die ingrijpende systeemveranderingen teweegbrengen. Want het is tijd voor actie. Structurele processen als technologisering en globalisering wachten namelijk niet!

Martijn

30 jaar

‘Ik werk nu zo’n twaalf jaar als vrachtwagenchauffeur en heb verschillende werkgevers gehad. Mijn vader was ook chauffeur en als klein jongetje mocht ik al met hem mee op de wagen. Sinds drie jaar werk ik als chauffeur bij een transportbedrijf dat rijdt voor fabrieken die prefab bouw materiaal voor de bouwsector produceren. Ik vervoer betonnen vloerdelen en heipalen en dergelijke. Deze haal ik op bij een fabriek in Brabant en breng ze dan naar bouwplaatsen in Nederland. We hebben een aantal fabrieken in Nederland. Dus als ik een vracht naar Groningen heb gebracht, rijd ik door naar één van de andere fabrieken om opnieuw te laden. Ik rijd alleen in Nederland. Bij mijn vorige baan deed ik ritten binnen de Benelux en was ik door de week ’s nachts niet thuis. Bij deze baan ben ik elke avond thuis.

Mijn werk is wel aan het veranderen, merk ik. De vrijheid die het werk als chauffeur me eerst altijd gaf, wordt langzaam ingeperkt. Afhankelijk van waar ik heen moet rijden om te lossen en waar ik opnieuw kan laden, rijd ik zo’n drie ritten per dag. De ritten worden ingepland door ons planningsbureau. Ons bedrijf is wat minder modern, maar bij andere chauffeurs verschijnen hun ritten op hun boordcomputer en wordt precies aangegeven hoe laat ze ergens verwacht worden. Zij hebben soms amper genoeg tijd om te pauzeren. Via een volgsysteem kan mijn bedrijf precies zien waar ik rijd, dus dan hoor ik wel eens van “waarom stond je daar een half uur stil?”. De transportsector is een uitgeknepen business. Er zitten nauwelijks marges op ritten, dus alles wordt zo strak mogelijk achter elkaar gepland. De werkdruk wordt daarmee wel hoger en de lol gaat er langzaam van af. Ik heb het nu nog naar mijn zin op de vrachtwagen, maar als dat verandert dan stop ik misschien wel met rijden.

Overall worden chauffeurs gevraagd, want er zijn veel te weinig chauffeurs. Zelf ben ik nog niet benaderd of ik ergens anders wil komen rijden, maar het is heel gemakkelijk om over te stappen naar een andere werkgever. Als je nu overstapt naar een ander bedrijf heb je wel echt iets te onderhandelen. Dat was tijdens de crisis wel anders. Toen was het echt zo van: “niet zeiken, gewoon rijden”. Ik denk dat door de werkdruk en de vergrijzing het tekort aan

chauffeurs groter wordt. Er is maar weinig nieuwe aanwas en je kunt in een andere sector meer verdienen. Ik weet niet of vrachtwagenchauffeur een zwaar beroep is. Je bent het of je bent het niet, chauffeur zijn zit in je.

Wat me stoort is dat het imago van vrachtwagenchauffeur zo negatief is. Vooral de Telegraaf bericht vaak negatief over chauffeurs. Dat we allemaal met lege vrachtwagens zouden rijden of dat we teveel in de weg rijden. Mensen weten vaak niet dat vrachtwagens ingericht zijn voor één bepaald vervoer of product en dat we daarom soms wel met een lege wagen moeten rijden. Dat gebeurt zo min mogelijk. Maar als je met een koelwagen rijdt en net vis hebt vervoerd, dan kun je daarna geen bloemen meenemen, omdat die dan gaan stinken. Terwijl bloemen ook in een koelwagen vervoerd moeten worden.

De transportsector vernieuwt wel, maar in mijn ogen gaat dat niet heel snel. Zeecontainers worden voor lange afstanden vaker via de trein vervoerd of via binnenvaartschepen, maar uiteindelijk zijn er voor het laatste stuk altijd nog weer vrachtwagens nodig. Voor korte afstanden, zoals bij mij, is een trein of schip helemaal niet handig. Verder wordt er natuurlijk gekeken of vrachtwagens ook elektrisch kunnen gaan rijden. Dat loont nu nog bijna niet omdat de infrastructuur daar niet op is toegerust en het is ook nog heel erg duur voor een transportbedrijf om te investeren in elektrische vrachtwagens. Ook wordt er ook geëxperimenteerd met schonere brandstoffen en techniek in de vrachtwagens om ze schoner te laten rijden. Er gebeurt al van alles om de transportsector duurzamer te maken, maar dat is niet voor iedereen zichtbaar.

De logistieke sector in Brabant is groot. Dat komt natuurlijk ook omdat de provincie gunstig ligt ten opzichte van de lijn Rotterdam-Duitsland en de havens van Antwerpen. Het belang hiervan voor Brabant is volgens mij dat het veel werkgelegenheid oplevert. Ik denk dat dat ook wel zo gaat blijven, ondanks dat er steeds technische ontwikkelingen zijn en er misschien minder mensen nodig zijn. De grootste uitdaging voor de toekomst van de transportsector is toch wel de doorstroming op de weg want het wordt steeds drukker op de weg. Dat merk ik echt.

Over vijf jaar ben ik waarschijnlijk nog wel chauffeur, als ik het dan tenminste nog leuk vind. Wat ik over tien jaar doe weet ik nog niet. Misschien heb ik dan een switch gemaakt naar iets anders. Ik blijf zeker in de logistiek werken, maar dan niet meer fulltime vrachtwagenchauffeur. Al denk ik ook dat ik altijd wel iets met rijden zal blijven doen. Onderweg zijn is wel echt mijn ding.

Bronnen

- 1 UWV (2019). Moeilijk vervulbare vacatures. Landelijk overzicht van beroepen. Verkregen van: <https://www.uvw.nl/over-uwv/Images/moeilijk-vervulbare-vacatures-2019.pdf>.
- 2 CBS statline (2019). Internet: toegang gebruik en faciliteiten. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (Statline) Verkregen van: BPR <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/84432NED/table?ts=1575478161920> Vacatures <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83599NED/table?ts=1575478285851> Werkloosheid <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83523NED/table?ts=1575478380486>
- 3 CBS (2019). Wat verstaat het CBS onder globalisering? Verkregen van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/faq/specifiek/wat-verstaat-het-cbs-onder-globalisering->
- 4 Euwals, R., Graaf-Zijl, M. de & Vuuren, D. van (2016). Lusten en lasten ongelijk verdeeld. Verklein verschillen vast, flex en zzp. Centraal Planbureau (policy brief 2016/14).
- 5 World Bank (2019). The changing nature of work. Washington: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
- 6 Haar, M. van der, Beyen, C., Blanken, M., Dagevos, J., Mulder, R., Paenen, S., Smeets, R., Verhoeven, L., Vermeulen, P. & Vinckx, K. (2018). Monitor Sociale Veerkracht 2018. Tilburg: Het PON/Telos.
- 7 Pleijers, A. & Hartgers, M. (2016). Een leven lang leren in Nederland: een overzicht. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- 8 Haar, M. van der, Beyen, C., Blanken, M., Dagevos, J., Mulder, R., Paenen, S., Smeets, R., Verhoeven, L., Vermeulen, P. & Vinckx, K. (2018). Monitor Sociale Veerkracht 2018. Tilburg: Het PON/Telos.
- 9 UWV (2019). Moeilijk vervulbare vacatures. Landelijk overzicht van beroepen. Verkregen van: <https://www.uvw.nl/over-uwv/Images/moeilijk-vervulbare-vacatures-2019.pdf>.
- 10 Kleinnijenhuis, J. (2018). Robotisering treft helft van de banen. Trouw, 4 april 2018.
- 11 Koning, P. (2016). Werken aan de onderkant van de arbeidsmarkt: Een kwestie van kiezen. TPE digitaal, 10(1), p.1-9.
- 12 Freese, C. (2017). Arbeidsmarkt kan inclusiever worden. Sociale Vraagstukken.
- 13 Toe Laer, E. (2019). Een leven lang leren, maar hoe dan? Financieel Dagblad, 18 juli 2019.
- 14 Gardeniers, J., Meuwissen, J., Quillettes, J. de & Severijns, B. (2018). Arbeidsmarktanalyse HCA Noord-Brabant. Een analyse als opmaat voor een Brabantse actieagenda Human Capital. Maastricht: Etil, arbeidsmarkt & onderwijs.
- 15 Gardeniers, J., Meuwissen, J., Quillettes, J. de & Severijns, B. (2018). Arbeidsmarktanalyse HCA Noord-Brabant. Een analyse als opmaat voor een Brabantse actieagenda Human Capital. Maastricht: Etil, arbeidsmarkt & onderwijs.
- 16 HAYS (2017). Baan van de toekomst. Hoe ziet de logistieke & supply chain sector eruit in 2030? Verkregen van: <https://www.hays.nl/documents/63318/1218331/BvdT+-+Logistiek+%26+Supply+Chain.pdf/cc78db9a-83c0-0887-bba2-7d1f0e1f-2f52?t=1571140655450>.
- 17 UWV (2019). Moeilijk vervulbare vacatures. Landelijk overzicht van beroepen. Verkregen van: <https://www.uvw.nl/over-uwv/Images/moeilijk-vervulbare-vacatures-2019.pdf>.
- 18 UWV (2019). Spanningsindicator. Verkregen van: <https://www.arbeidsmarkt cijfers.nl/Report/2>.
- 19 Freese, C., Dekker, R., Kool, L., Dekker, F. & Est, R. van (2018). Robotisering en automatisering op de werkvloer – bedrijfskeuzes bij technologische innovaties. Den Haag: Rathenau Instituut.
- 20 Haar, M. van der & Dalen, B. van (2018). Arbeidsmigratie in Noord-Brabant. Situatie, knelpunten en aanbevelingen. Tilburg: Het PON.
- 21 Groen, A., Orbon, I. & Willems, S. (2019). Brabantse werklocaties toekomstproof. 's-Hertogenbosch: Brabant Advies.
- 22 Rijksoverheid (2019). Regio Deal Midden- en West-Brabant Makes and Moves. Verkregen van: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/07/15/regio-deal-midden--en-west--brabant-makes-and-moves>.
- 23 SER (2019). Effecten van technologisering op de arbeidsmarkt. SER Kennisdocument, maart 2019.
- 24 Erken, H. & Smid, T. (2016). Angst voor werkloosheid door technologische innovatie is ongegrond. Sociale Vraagstukken.
- 25 Trommelen, J. & Woutersen, E. (2019). Uitgehold. De Groene Amsterdammer (voorpublicatie), 27 september 2019.
- 26 OESO (2019). Good jobs for all-in a changing world of work. The OECD jobs strategy. OECD Publishing.
- 27 Raworth, K. (2017). Donuteconomie. In zeven stappen naar een economie voor de 21e eeuw. Amsterdam: Nieuw Amsterdam (Uitgeverij Nederlandse versie).
- 28 Bregman, R. (2019). Gratis geld voor iedereen. Hoe utopische ideeën de wereld veranderen. Amsterdam: De Correspondent.
- 29 OESO (2019). Good jobs for all-in a changing world of work. The OECD jobs strategy. OECD Publishing.
- 30 Freese, C., Dekker, R., Kool, L., Dekker, F. & Est, R. van (2018). Robotisering en automatisering op de werkvloer – bedrijfskeuzes bij technologische innovaties. Den Haag: Rathenau Instituut. Verkregen van:
- 31 Schöttelndreier, M. (2019). Econoom Barbara Baarsma: 'Investeren in jezelf is geen straf, hè?' Volkskrant, 19 september 2019.

Brabant in balans

Met de stroom mee...

over energie, transitie en (on)gelijke verdeling

door Susanne Agterbosch,
Madelon van Duren en Corné Wentink

In 2050 moeten alle woningen in Nederland, en dus ook in Brabant, verduurzaamd zijn. Dat is niet alleen technisch en economisch gezien een flinke opgave, maar ook een sociaal maatschappelijke uitdaging. Al eerder schreven we vanuit het PON over een sociale energietransitie¹. Eén die niet alleen gaat over duurzaamheidsdoelstellingen in ecologische zin, maar ook over solidariteit en het verkleinen van maatschappelijke verschillen. Dit, omdat we constateerden dat de mogelijkheden om mee te kunnen doen met de energietransitie, maar ook de verdeling van de lusten en de lasten, onevenredig verdeeld zijn.²

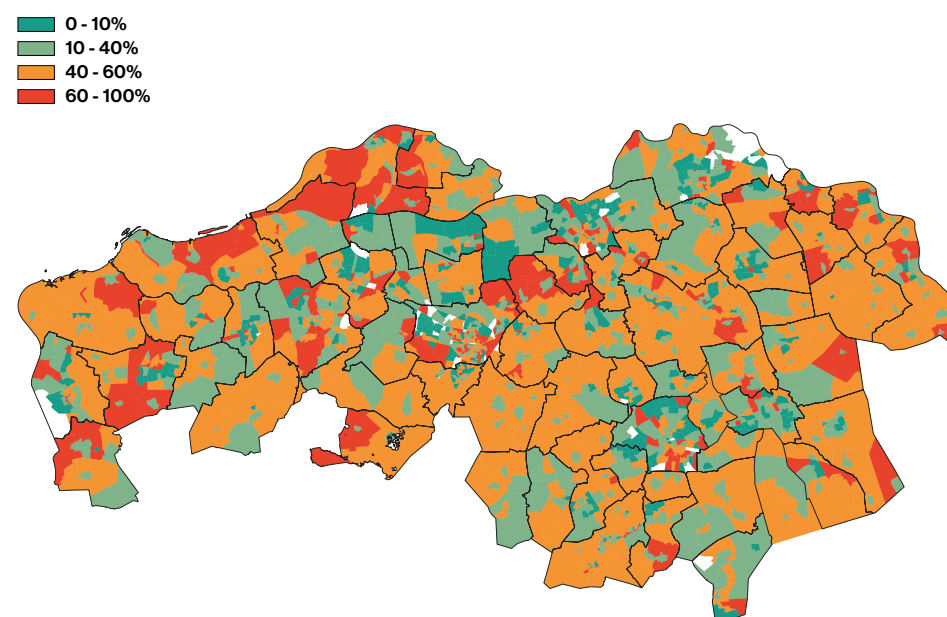
In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de groep huishoudens die niet zomaar mee kunnen doen met de energietransitie. Huishoudens waarvoor het door een combinatie van factoren zoals een laag inkomen, hoge energieprijzen en een slecht geïsoleerde woning met verouderde apparatuur, steeds moeilijker wordt om gebruik te maken van betaalbare, betrouwbare en veilige energiediensten. Zij krijgen te maken met stijgende, aan energie gerelateerde woonlasten en zullen steeds meer moeite hebben met het betalen van hun energierekening.

Het gaat om zowel particuliere huizenbezitters als huurders van (sociale) huurwoningen, verspreid over heel Brabant. Wie zijn deze mensen? Waarom is dit problematisch? En welke beleidsuitdagingen brengt dit met zich mee? Tegelijkertijd vertellen we bij dit hoofdstuk het verhaal van Robin. Hij en zijn gezin hebben wél de mogelijkheid om hun woning te verduurzamen.^a Want laat één ding helder zijn: om mee te kunnen doen aan de energietransitie moet je van goeden huize komen.

Werk aan de (energieneutrale) winkel!

De energietransitie is niet meer weg te denken uit het politieke debat en beleidsdiscussies. We hebben met andere landen afgesproken dat we in Nederland in 2030 49% minder CO₂ uitstoten dan in 1990. In het Klimaatakkoord van juni 2019 staat voor verschillende sectoren^b met welke maatregelen we dit gaan realiseren. Voor de gebouwde omgeving van Nederland (en dus ook van Brabant) geldt dat in 2050 alle woningen verduurzaamd moeten zijn. Dat betekent minder energieverbruik (ofwel een beter energielabel) én van het aardgas af. In Brabant gaat het om 1,1 miljoen woningen. Veel van deze woningen zijn maar matig geïsoleerd en worden verwarmd door aardgas. Een snelle rekensom leert ons dat er tot en met 2050 iedere dag zo'n 95 woningen moeten veranderen in goed geïsoleerde woningen die we met duurzame warmte verwarmen en waarin we schone elektriciteit gebruiken of zelfs zelf opwekken. In figuur 1 zien we op wijkniveau het percentage woningen met energielabel E tot en met G. Dit percentage ligt vrijwel overal in Brabant boven de 40%. Er is dus flink wat werk aan de winkel.

Figuur 1. Op wijkniveau het percentage woningen met energielabel E tot en met G in Brabant.³

^a Om maatschappelijke ontwikkelingen een gezicht te geven, interviewden we voor dit jaarboek verschillende mensen, waaronder voor dit hoofdstuk een huishouden uit De Schutskamp, een buurt in Den Bosch West.

^b Naast Gebouwde Omgeving gaat het om Elektriciteit, Mobiliteit, Industrie, Landbouw en Landgebruik.

Een (on)gelijke verdeling

Zowel voor particuliere woningeigenaren als voor huurders heeft de energietransitie nogal wat praktische en financiële gevolgen. Heb je een eigen woning dan is het duidelijk dat je zelf aan de slag moet. Je krijgt de rekening voor de investering én profiteert van het lagere energieverbruik. Als je een woning huurt dan ligt het verhaal anders, maar ook dan krijg je te maken met de gevolgen van de energietransitie als voortschrijdend proces. Veel huurwoningen zijn matig tot slecht geïsoleerd en moeilijk warm te krijgen in de winter, met een hoge en naar verwachting stijgende energierekening als gevolg. Voor het duurzamer maken van je woning ben je als huurder afhankelijk van de verhuurder. Deze zal de kosten voor het verduurzamen van de woning terug willen verdienen door de huur te verhogen. En dat gebeurt niet altijd woonlastenneutraal.⁴ Of een renovatie woonlastenneutraal kan worden uitgevoerd hangt af van het functioneren van de technologische installaties, maar ook van de samenstelling van het huishouden, de leeftijd van de bewoners, de zorgbehoefte, hun leefstijl en andere gedragsbepalende aspecten.

Eigenlijk zien we dat er pas sinds kort in discussies en activiteiten rondom de energietransitie ook aandacht is voor het verdelingsvraagstuk. Om de doelstellingen te halen, moet namelijk de hele woningvoorraad verduurzaamd worden en dus ook de woningen van huishoudens met lagere inkomens. Dat maakt de vraag hoe we iedereen aan boord gaan krijgen steeds urgenter. Maar ook vanuit leefbaarheid bekeken is het belangrijk dat iedereen mee kan doen aan de energietransitie. Want als je je energierekening niet meer kan betalen, dan heeft dat ingrijpende gevolgen. Energie is immers noodzakelijk om je dagelijkse leven te kunnen leiden. Je hebt het nodig om warm te blijven, om te wassen, om te koken, om te communiceren, om geïnformeerd te blijven en nog veel meer.

Iedereen moet dus op een haalbare en betaalbare manier mee kunnen doen, ongeacht waar je woont of wat je inkomen is. Daarom is het nodig om daar beleidsmatig – dus bij de vormgeving en uitvoering van transitiebeleid – rekening mee te houden.

Sturen op eerlijk en rechtvaardig

Lange tijd was er beleidsmatig weinig aandacht voor het verdelingsvraagstuk en is de energietransitie voornamelijk aangevlogen als klimaatvraagstuk met een belangrijke rol voor technologische oplossingen en innovatie. Nederland volgde een voornamelijk neoliberale koers gebaseerd op marktwerking. Vanuit die koers heeft de overheid bepaalde financieringsmogelijkheden, subsidies en fiscale aftrekmogelijkheden in het leven geroepen. Daarnaast wordt er veel eigen initiatief van burgers verwacht. Deze manier van mensen meekrijgen werkt vooral goed bij mensen met een hoger

inkomen of een hoger opleidingsniveau. Zij maken bovengemiddeld vaak gebruik van beschikbare subsidies⁵ en doen vaker mee met burgerinitiatieven zoals energiecoöperaties.⁶

Als je als woningeigenaar echter een laag inkomen hebt, dan is het een stuk lastiger om mee te doen.⁷ Voor deze mensen is ondersteuning via de bestaande instrumenten vaak niet mogelijk omdat ze niet aan de voorwaarden voor financiering voldoen. Om in aanmerking te komen voor bijvoorbeeld de Nationale Energiebespaarregeling heb je een vast contract van minimaal een modaal salaris nodig en mag je daarnaast geen persoonlijke lening of kinderalimentatie van meer dan € 250,- per maand hebben. Mensen die wel de financiële ruimte hebben om te kunnen investeren of lenen, kunnen hun woning gesubsidieerd verduurzamen en hier een gezondere en comfortabele woning met een lagere energierekening voor terugkrijgen. Kan je dit niet, dan blijf je dus zitten in een niet-verduurzaamde woning. En ondertussen gaat naar verwachting de energierekening stijgen. Niet voor niets wordt vanuit verschillende kanten gewaarschuwd dat er als gevolg van de energietransitie zomaar een nieuwe tweedeling kan ontstaan.^{8,9,10}

Recent in het Klimaatakkoord en de bijbehorende Kamerbrief zien we voor het eerst aandacht voor dit vraagstuk en zijn er expliciet uitgangspunten gesteld voor een eerlijke verdeling van de kosten.^{11,12} Het kabinet stelt voor het eerst dat de transitie niet alleen voor de samenleving, maar ook op individueel niveau betaalbaar moet blijven. Dat ieder huishouden, ook lage inkomens, in de eigen woning of huurwoning, mee moet kunnen doen en dat de transitie op een eerlijke en rechtvaardige wijze gerealiseerd moet worden.¹³ Door termen te gebruiken als ‘eerlijk’ en ‘rechtvaardig’ wordt inclusiviteit, dus het feit dat iedereen mee kan doen, één van de leidinggevende principes in de transitie. Naast kosteneffectiviteit als ander belangrijk principe. De vraag is alleen hoe dit in de praktijk vorm gaat krijgen.

Naar oplossingen op wijkniveau

De bedoeling is dat iedere gemeente uiterlijk in 2021 een eigen ‘Transitievisie Warmte’ heeft vastgesteld. Daarin moet komen te staan wanneer welke wijk verduurzaamd wordt en welke duurzame alternatieven er mogelijk zijn. De focus ligt bij het vormgeven van deze visies echter vooral nog op de technische en economische kant van verduurzaming. Gemeenten richten zich op vragen als wat het beste financiële alternatief is, welke ingrepen daarvoor nodig zijn en op de keuze tussen warmtewetten, warmtepompen, duurzaam gas of volledig elektrisch. Belangrijke vragen, maar naast deze technisch-economische analyse is er ook een inschatting nodig welke impact de transitie op bewoners in de wijk zal hebben. Wat wordt van deze

mensen verwacht? Welke mogelijkheden krijgen bewoners om mee te doen? Van welke financieringsmogelijkheden kunnen ze gebruik maken? En hoe wordt daarbij rekening gehouden met verschillen tussen bewoners, zodat de transitie op een eerlijke en rechtvaardige manier verloopt?

De gemeenten hebben als regisseurs van deze wijkgerichte benadering een belangrijke rol toebedeeld gekregen. Maar ze staan vaak nog aan het begin van dit proces en zoeken nog naar de juiste vormgeving ervan. In 2018 is een bedrag van 120 miljoen euro beschikbaar gesteld voor pilots in 27 gemeenten die met een wijk- of buurtgerichte aanpak buurten aardgasvrij moeten gaan maken. Het doel is om te leren welke aanpak werkt en hoe deze kan worden opgeschaald – rekening houdend met woningtypes, eigendomsverhoudingen en sociale samenhang en samenstelling van de wijk. Naast de gemeenten zijn er ook andere partijen die een belangrijke rol spelen, zoals woningeigenaren, huurders- en bewonersorganisaties, netbeheerders, warmtebedrijven, bouw- en installatiebedrijven, medeoverheden en maatschappelijke organisaties. Ook van woningcorporaties wordt veel verwacht. Vanuit de aanname dat zij hun woningvoorraad met een redelijk gestandaardiseerde aanpak kunnen verduurzamen, hebben zij een sleutelpositie als het gaat om het invullen van de behoefte aan opschaling en versnelling.

Om huishoudens te kunnen betrekken, is het nodig te weten waarom mensen bepaalde keuzes maken, over welke capaciteiten zij beschikken en hoe en waarmee zij het beste aangesproken kunnen worden. Ook van de groep huishoudens met lagere inkomens en weinig bestedingsruimte moeten we dit te weten zien te komen. Dat vraagt om kennis over wie deze huishoudens zijn, wat hen kenmerkt en in welke buurten zij wonen. En niet onbelangrijk: om hoeveel huishoudens het eigenlijk gaat.

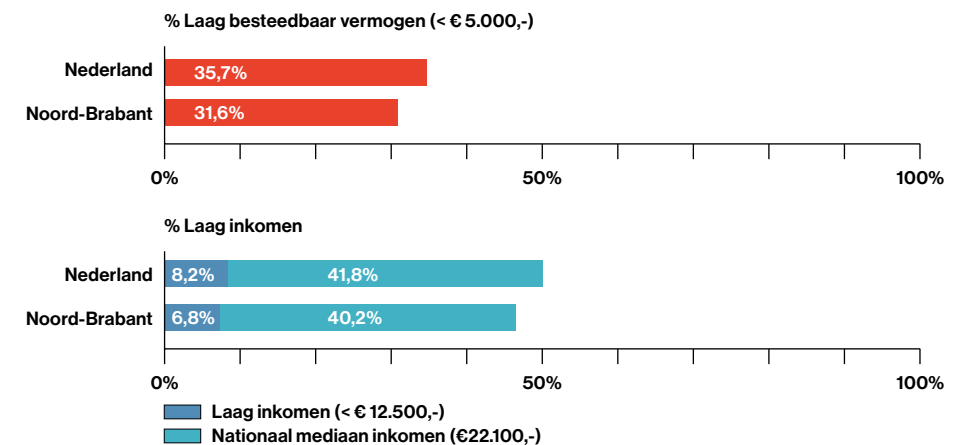
Energiearmoede... waar hebben we het eigenlijk over?

Een vaak genoemde norm om energiearmoede vast te stellen is dat meer dan 10% van het besteedbaar inkomen naar de energierekening gaat. Het aantal huishoudens dat in Nederland aan dit criterium voldoet neemt volgens een recente studie van Ecorys toe van 9% in 2018 tot maximaal 18% in 2030.¹⁴ Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) gaat in haar studie 'Metten met maten'¹⁵ een stap verder en laat zien dat de betaalbaarheid van de energierekening niet alleen bepaald wordt door de hoogte van de energierekening en het besteedbaar inkomen van huishoudens. Op basis van een bredere inkomens- en woonlastenbenadering stelt het PBL dat ruim een half miljoen huishoudens (6,5%) na het betalen van woon- en energielasten niet genoeg geld overhoudt voor minimaal levensonderhoud. En dus te maken hebben met, of het risico lopen op, energiearmoede. Helemaal bij stijgende, energiegerelateerde woonlasten.

Wanneer we naast de feitelijke inkomens- en woonlastengegevens ook kijken naar hoe huishoudens het zelf ervaren, dan komt er een ander beeld naar voren. Van alle huishoudens in Nederland geeft 38% aan dat ze moeilijk rond kunnen komen. Dit zijn vooral uitkeringsgerechtigden, alleenstaanden met kinderen en huishoudens uit de lagere inkomensklasse. Ongeveer 20% van deze huishoudens heeft ook daadwerkelijk betalingsproblemen en betaalt soms een rekening te laat of helemaal niet.¹⁶ De rekening van de zorgverzekering blijft het vaakst liggen, gevolgd door die van het energiebedrijf en de huur of hypotheek. Wat opvalt is dat deze drie rekeningen als eerste niet betaald worden, terwijl huishoudens die te weinig geld hebben en moeten kiezen aan welke rekening zij hun geld gaan besteden bij voorkeur deze rekeningen juist wél betalen. Want wanneer de energierekening niet betaald wordt, kan dat uiteindelijk leiden tot afsluiting van de voorzieningen. Jaarlijks leidt dit in Nederland bij 20.000 tot 23.000 adressen tot afsluiting van de elektriciteit en/of gasvoorziening.¹⁷ Hierdoor werken direct apparaten zoals de koelkast, de vriezer en computers of telefoons niet meer en als mensen hun huis niet warm genoeg kunnen krijgen dan kan dit uiteindelijk ook nadelige gevolgen hebben voor hun gezondheid.

Het Nibud^d adviseert huishoudens om minimaal € 5.200,- aan spaargeld^e achter de hand te hebben. Deze buffer is nodig om onverwachte noodzakelijke uitgaven te kunnen betalen. Denk aan een reparatie aan de auto, het vervangen van een wasmachine of aan het eigen risico in de zorg.¹⁷ In Brabant heeft 6,8% van de

Figuur 2. inkomens- en vermogensverdeling van huishoudens in Nederland en Brabant (2017).^{f,19,20}

^c <https://energiecijfers.info/>

^d Het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.

^e Afhankelijk van de gezinssituatie.

^f Resultaten gebaseerd op eigen berekeningen Telos op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek betreffende Vermogens van huishoudens (revisie 2018).

huishoudens een laag inkomen en 31,6% van de huishoudens minder dan € 5.000,- aan vrij besteedbaar vermogen (zie figuur 2). Deze buffer zou dus eigenlijk niet moeten worden gebruikt voor het verduurzamen van de eigen woning. En dat gebeurt ook niet. In 2018 gaf 40% van de Brabanders aan het geld niet (over) te hebben om te investeren in energiebesparing of duurzame energie. In hoeverre dat een direct gevolg is van een gebrek aan investeringsruimte is natuurlijk de vraag, maar het is aannemelijk dat dit in ieder geval een rol speelt.

We kunnen er dus redelijkerwijs van uitgaan dat huishoudens die aangeven moeilijk rond te kunnen komen en een beperkt eigen vermogen hebben, ook geen financiële ruimte ervaren om te investeren in de verduurzaming van de eigen woning.

Een risicoprofiel per buurt

Al met al gaat het dus om een aanzienlijke groep mensen die bij het vormgeven van de wijkaanpakken niet zonder meer aangesproken kunnen worden met een investeringsverhaal. Het is zinvol om te weten waar deze mensen wonen, want buurten verschillen in hun samenstelling en vragen dus elk om een andere benadering.

Figuur 3 laat het risico op energiearmoede zien voor buurten in de vijf grootste gemeenten in Brabant. Dit risico hebben we indicatief bepaald^g op basis van de volgende indicatoren:

- het energiegebruik van de woningen
- de energetische kwaliteit van de woningen (energielabel E t/m G)
- het percentage woningen voorzien van zonnepanelen
- het percentage huishoudens met een laag inkomen (< € 12.500,-)
- het percentage huishoudens met een laag vermogen (< € 5.000,-)

Buurten met relatief veel oudere, slecht geïsoleerde woningen waar veel aan moet gebeuren en met veel huishoudens met lagere inkomens hebben logischerwijs een hoog risicoprofiel. In iedere gemeente zijn dit soort buurten aan te wijzen. De vraag is of en hoe dit risicoprofiel een rol speelt bij het vormgeven van de gemeentelijke

Figuur 3. Het risico op energiearmoede in de vijf grootste steden in Brabant op buurtniveau. ^{h,21,22,23,24}

^g Alle indicatoren zijn geschaald naar een score 1 tot en met 4 door de waarden van alle buurten in Nederland te verdelen in kwarten. De 25% buurten met het laagste risico krijgt een score 1 en de 25% buurten met hoogste risico krijgt een score 4. Het energetisch risico is het gemiddelde van de scores van de eerste drie variabelen. Het financieel risico wordt berekend als het gemiddelde van de laatste twee variabelen. Het totale risico op energiearmoede is het gemiddelde van het energetisch en financieel risico.

^h Laag vermogen: resultaten gebaseerd op eigen berekeningen Telos op basis van niet-openbare microdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek betreffende Vermogens van huishoudens (revisie 2018).

Transitievisie Warmte. Gemeenten zouden bijvoorbeeld kunnen besluiten om deze buurten vanwege de complexe problematiek en beperkte financierbaarheid voorlopig nog niet aan te pakken. Of zich in deze gebieden te beperken tot het segment sociale huurwoningen, omdat de woningcorporatie daar eigenaar van is en opschaalbare en kosteneffectieve oplossingen biedt.

Veerkracht als voorspeller

Of een huishouden aanhaakt bij de transitie hangt natuurlijk niet alleen samen met de financiële positie, maar ook met huishoudspecifieke of persoonsgebonden kenmerken en leefstijlen. Mensen kunnen besluiten om vanuit een zekere overtuiging niet mee te doen aan de transitie. Ook kunnen ze moeite hebben vanwege sociale drempels zoals een culturele of een taalbarrière, door kennisachterstand of door een gebrek aan vertrouwen in hun eigen kunnen of in de omgeving. Zo kunnen mensen met een lagere opleiding of met een andere taalachtergrond meer problemen hebben met het vinden en begrijpen van de soms complexe informatie rondom subsidies of andere vormen van overheidsfinanciering. Deze mensen worden over het algemeen als minder veerkrachtig gezien.²⁵

Brabanders die niet (zo) veerkrachtig zijn hebben minder toegang tot persoonlijke en sociale hulpbronnen.²⁶ Ze zijn vaker laag opgeleid en zijn over het algemeen minder bereid om te veranderen. Ook leven deze mensen minder vaak in gezinsverband, hebben minder sociale contacten en zijn vaker dan gemiddeld eenzaam. Mensen met minder veerkracht hebben bovendien minder vertrouwen in de overheid en andere instanties, wonen vaker in een achterstandswijk en hebben er over het algemeen minder vertrouwen in dat problemen samen met buurtbewoners op te lossen zijn. Deze mensen komen niet als vanzelf naar een informatieavond over het verduurzamen van een wijk, waar gesproken moet worden over mogelijke collectieve (warmtenet) en individuele opties (all electric) voor verduurzaming. Collectieve oplossingen op het niveau van een straat of buurt zijn vaak veel goedkoper, maar de kans is groot dat deze mensen überhaupt niet na willen of kunnen denken over een mogelijk buurtinitiatief. Het vertrouwen in de betrokken instanties is beperkt, zij geloven niet in een gezamenlijke oplossing of ze schamen zich als ze uiteindelijk op de investering zouden moeten afhaken.

We zien in Brabant veel diversiteit als het gaat om veerkracht. Zo'n 12% van de Brabanders voelt zich niet veerkrachtig en is minder goed in staat om met veranderingen om te gaan. Zij hebben dus moeite met nieuwe situaties en houden graag vast aan het vertrouwde. Nog eens 31% van de Brabanders is slechts deels veerkrachtig.²⁷ In de wijkaanpakken zullen gemeenten ook voor deze mensen

scenario's moeten uitwerken om verduurzaming van de woning mogelijk te maken, rekening houdend met hun financiële (on)mogelijkheden en veerkracht.

De lokale capaciteit moet groeien

De gemeentelijke wijkaanpakken leggen een sociaal maatschappelijk veranderingsproces in feite van bovenaf op aan bewoners. Terwijl deze mensen en huishoudens wel zelf de kansen en risico's moeten inschatten en dragen. Hen wordt gevraagd om grote (voor)investeringen te doen in bijvoorbeeld het isoleren van de woning, de installatie van warmtepompen en zonnepanelen én daardoor ook dingen te veranderen in hun dagelijks leven, zoals de manier waarop ze koken en hun huis verwarmen.²⁸ De vraag is of de gemeenten wel toegerust zijn om de regierol die zij gekregen hebben bij het vormgeven van de wijkaanpakken goed te kunnen uitvoeren én of zij in staat zijn om voldoende rekening te houden met verschillen tussen bewoners, zodat de transitie op een eerlijke en rechtvaardige manier verloopt.

Sinds begin 2019 zijn een viertal Brabantse gemeenten aan het werk binnen de provinciale pilot Energie voor Iedereen (EVI).ⁱ In deze pilot wordt, specifiek met het oog op deze moeilijk te bereiken huishoudens, gekeken hoe er het beste kan worden samengewerkt tussen (en binnen) gemeenten, woningcorporaties, maatschappelijke organisaties, financierders en deze groep huishoudens zelf. De eerste inzichten uit EVI laten zien dat de gemeenten in Brabant zich nog nauwelijks bewust zijn van deze problematiek. Ook zijn ze nog niet klaar en maar beperkt toegerust om binnen dit complexe krachtenveld oplossingen te bedenken.

Energiearmoede als integrale beleidsopgave is in het lokale beleid nog niet uitgewerkt, niet ingebed en ook nog niet voorzien van budget. De benodigde samenwerking tussen het Sociale Domein (dat kennis heeft van de doelgroep) en Energie (waar kennis van de techniek zit) moet veelal nog vormkrijgen, terwijl beide domeinen ook nog eens vaak kampen met beperkte ambtelijke capaciteit.^j Bovendien biedt de huidige regelgeving rondom de energietransitie op dit moment niet of nauwelijks financiële regelingen voor de renovatie van woningen van economisch kwetsbare huishoudens. Voor particuliere eigenaren met weinig geld is er weinig tot geen aanbod. Dat maakt het opstarten van projecten gericht op deze doelgroep lastig. Want we hebben hen immers niets te bieden.

ⁱ Voor meer informatie over deze pilot: <https://www.energiewerkplaatsbrabant.nl/projecten/1317470.aspx?t=Energie+voor+Iedereen>

^j Er is op dit moment veel externe inhuur bij gemeenten.

De beleidsuitdaging: wijkaanpakken voor iedereen

Onze verkenning maakt duidelijk dat de kansen en mogelijkheden om mee te kunnen doen aan de energietransitie niet gelijk verdeeld zijn. En dat er een aanzienlijke groep huishoudens is die bij de wijkaanpakken niet zomaar bereikt zal worden met een mogelijkheid om individueel of collectief te investeren.

Deze groep huishoudens heeft weinig tot geen investeringsruimte, is heel verschillend, woont kriskras door heel Brabant met concentraties op wijkniveau, is beperkt veerkrachtig en is kwetsbaar voor (financiële) tegenvallers. Als we ook voor deze groep mogelijkheden willen creëren om mee te doen met de energietransitie dan moeten we te weten komen welke voorwaarden voor hen belangrijk zijn. Deze voorwaarden moeten meegenomen worden bij de vorming van beleid, zowel op nationaal, regionaal als op het lokale niveau van de wijkaanpakken. Maatwerk dus. Een uitdaging in een vraagstuk waarin opschaalbaarheid en kosteneffectiviteit een hele belangrijke plek innemen.

Het Klimaatakkoord gaat ervan uit dat als er een eerlijke verdeling van de lusten en de lasten is, er vanzelf ook voldoende draagvlak zal zijn voor de energietransitie. Daarmee lijkt het erop dat de Nederlandse overheid het vooral ‘eerlijk en rechtvaardig’ wil doen om weerstand en vertraging te voorkomen met als uiteindelijk doel een kosteneffectieve transitie te kunnen doorlopen. Dit doel sluit aan op de landelijke behoefte aan opschaling en versnelling. Als gemeenten deze smalle benadering van ‘eerlijk en rechtvaardig’ overnemen, en dus geen oog hebben voor het bredere palet aan maatschappelijke kosten en baten, zoals veerkracht van huishoudens, leefbaarheid in de wijk, sociale cohesie, veiligheid, financiële zekerheid en solidariteit, dan zal de energietransitie geen sociale transitie zijn. Met juist weerstand als resultaat.

Maar zo hoeft het niet te gaan. De energietransitie is namelijk ook een uitgelezen kans om als samenleving solidariteit te tonen met minder veerkrachtige groepen. We moeten ons dan wel meer bewust worden van de problematiek, gemeenten moeten de capaciteit krijgen om deze groepen te betrekken bij de transitie en gemeenten moeten ontwerpgericht beleid maken waarin erkenning van de minder veerkrachtige doelgroep centraal staat. Dat betekent dat we bij de verdere uitwerking en vormgeving van transitiebeleid – financieel, organisatorisch en communicatief – moeten willen leren van ervaringen die nu opgedaan worden in (wijkgerichte) pilots met een focus op deze doelgroep. Doen we dat goed, dan biedt de energietransitie een prachtige kans om echt samen toekomst te maken. Met wijkaanpakken voor iedereen.

Robin

41 jaar

‘Dit huis hebben we eind 2017 gekocht, we wonen hier sinds februari 2018. Toen we dit huis kochten was er al een flink tekort aan betaalbare koopwoningen en moest je er echt snel bij zijn als je een huis wilde kopen. Nadat we een keer te laag hadden geboden en een keer te laat waren om überhaupt een bezichtiging in te plannen, omdat het huis dat ons leuk leek al verkocht was, hebben we dit huis gekocht. We hebben direct de vraagprijs geboden omdat we dit huis graag wilden hebben. Het voldeed namelijk aan al onze eisen; groot genoeg voor vier mensen, grote woonkamer, aan een rustig pleintje en voor ons het belangrijkste, met een tuin. We kwamen namelijk van een appartement.

Dit huis is gebouwd in 1969. In 1980 is de woonkamer drie meter naar achteren uitgebouwd, is de keuken verplaatst en is er een grote schuifpui in gekomen. Behalve in de hal heeft het hele huis dubbelglas, dat al wel vrij oud is. We zijn ons nu aan het oriënteren op een flinke verbouwing. Daar beginnen we nu pas mee omdat we eerst een tijdje in het huis gewoond wilden hebben zodat we goed wisten wat we wel en niet willen aanpakken. Nu we gaan verbouwen zijn we tegelijk aan het kijken hoe we ons huis kunnen verduurzamen omdat we wel positief staan tegen over duurzamer leven.

Ons belangrijkste doel is het verbouwen van de zolder. Die is totaal niet geïsoleerd en erg donker. We gebruiken hem nu alleen als opbergruimte terwijl het wel een oppervlak van 50m² heeft. Het idee is dat er twee dakkapellen geplaatst worden en dat er twee extra kamers komen. Het hele dak wordt geïsoleerd. Verder overwegen we nog vloerisolatie in de woonkamer en zitten we er over te denken om HR++ glas in het hele huis te zetten.

Bij de stappen die we nemen is ons eigen wooncomfort het belangrijkste. Dat we ons huis tegelijkertijd verduurzamen is mooi meegenomen. De dingen die we aan willen pakken zijn dus ook primair gericht op ons eigen wooncomfort. Toen we over verbouwen gingen nadenken hebben we eerst een energie adviesgesprek gehad met een bouwkundige. Dit werd gesponsord door de gemeente. Deze bouwkundige adviseerde vooral om alles te gaan isoleren. Dat zal ons naar verwachting de grootste besparing opleveren. Na dit adviesgesprek hebben we

een aannemer gevonden die onze verbouwing gaat uitvoeren. Hij denkt natuurlijk mee met de verbouwing, maar kijkt ook mee met de duurzaamheidssubsidies die we willen aanvragen.

Ik vind dat er best wat haken en ogen zitten aan de duurzaamheidssubsidies.

Allereerst moeten we in ons geval vooraf een enorm bedrag zelf op tafel leggen in de hoop dat we dan subsidie krijgen. Het is namelijk niet zeker dat je een subsidie ontvangt en hoeveel je van het bedrag dat je eerst zelf betaald hebt weer terugkrijgt. Er zit namelijk maar een beperkt bedrag in de subsidiepot. Verder zijn er best strenge regels verbonden aan het verkrijgen van subsidie. Je moet minimaal twee energiebesparende maatregelen toepassen en die moeten aan nauwkeurige isolatievoorwaarden voldoen. En je moet je hele huis in één keer aanpakken als het bijvoorbeeld om HR-glas gaat. Je kunt je huis dus niet in fasen verduurzamen als je recht wilt hebben op subsidie. Terwijl dat glas ontzettend prijzig is en je dat misschien wel verspreid over een paar jaar wilt vervangen.

Als je je huis wilt gaan verbouwen en verduurzamen mis je als leek echt essentiële informatie. Het is soms behoorlijk ondoorzichtig. Wat kost nou dat HR++ glas per vierkante meter en wordt het voor dat bedrag ook geplaatst en het oude glas afgevoerd? Wat is nu het beste isolatiemateriaal voor een dak of vloer? Hoe weet je nou of een aannemer de prijzen niet omhoog gooit omdat zijn klanten toch wel subsidie krijgen? Daar worstelen we wel mee. Dus moeten we meerdere offertes aanvragen en zelf dingen uitzoeken. Dat kost veel tijd. En ondertussen krijgen we de ene na de andere brief in de bus van bedrijven en zelfs van de gemeente die hier op inspringen en die duurzaamheidsdeals met ons willen sluiten. Je ziet door de bomen het bos niet meer.

Een ander dilemma is dat we nu €125 per maand aan energie betalen. Dat is erg weinig voor een huishouden van vier personen. De winst op de energierekening zal waarschijnlijk in verhouding best klein zijn, maar niemand kan echt goed voorrekenen wat we gaan besparen. Dat maakt het ook lastig om te bepalen welke investering we gaan doen.

Wij hebben dit huis gekocht terwijl we wisten dat er een flinke verbouwing nodig was en hebben daar geld voor gereserveerd vanuit de verkoop van ons vorige huis. Zelf een lening aangaan om het huis te verbouwen en tegelijkertijd te verduurzamen zou ik nooit doen. Ik denk dat veel anderen dat ook echt niet zullen doen. Zeker als je geen geld achter de hand hebt, zul je niet snel geneigd zijn om je huis te gaan verbouwen, laat staan dat je je huis voor een flink bedrag gaat verduurzamen. Ik denk dus dat het er uiteindelijk op neer komt dat alleen mensen met flink wat spaargeld, die toch al wat aan hun huis wilden gaan doen, hiermee bezig gaan.’

Bronnen

- 1 Agterbosch, S., Broers, B. & Verhoeven, L. (2019). Duurzaamheid is geen keuze. Of wel? Tilburg: Het PON.
- 2 Breukers, S., Agterbosch, S. & Mourik, R. (2020). Energietransitie: wie kunnen, willen en mogen er mee doen? (te verschijnen: ingezonden paper Beleid en Maatschappij (BenM)).
- 3 Rijksoverheid (z.d.). Energielabel zoeken. Verkregen van: <https://www.ep-online.nl/ep-online/Energylabel/Search>.
- 4 RVO (2018). Alternatieven voor aardgas. Zeer energiezuinige nieuwbouw zonder gas.
- 5 Vergeer, R., Rooijers, F. & Davidson, M. (2017). Rechtvaardigheid en inkomenseffecten van het klimaatbeleid. De impact van het klimaatbeleid op de inkomensongelijkheid. Delft: CE Delft.
- 6 Agterbosch, S., Broers, B. & Verhoeven, L. (2019). Duurzaamheid is geen keuze. Of wel? Tilburg: Het PON.
- 7 Schellekens, J., Oei, A. & Haffner, R., (2019). De financiële gevolgen van de warmtetransitie. Een onderzoek naar de investeringsuitdaging, effecten op de energie-betaalbaarheid en het potentieel van (nieuwe) financieringsvormen. Rotterdam: Ecorys.
- 8 Straver, K., Siebenga, A., Mastop, J., Lidth, M. de, Vethman, P. & Uytterlinde, M. (2017). Rapportage Energiearmoede. Effectieve interventies om energie efficiëntie te vergroten en energiearmoede te verlagen. ECN.
- 9 Putters, K. (2019). Overheid benadert verduurzaming te negatief en moet meer vertrouwen hebben in de rol van burgers en bedrijven. Financieel Dagblad (opiniestuk).
- 10 Breukers, S., Agterbosch, S. & Mourik, R. (2020). Energietransitie: wie kunnen, willen en mogen er mee doen? (in voorbereiding). Tilburg: Het PON.
- 11 Ministerie van Economische Zaken en Koningsrelaties (2019). Voorstel voor een Klimaatakkoord. Directoraat-generaal Energie, Telecom en Mededinging: 28 juni 2019.
- 12 Ministerie van Economische Zaken en Koningsrelaties (2019). Klimaatakkoord. Den Haag. Directoraat-generaal Energie, Telecom en Mededinging: 28 juni 2019.
- 13 Ministerie van Economische Zaken en Koningsrelaties (2019). Klimaatakkoord. Den Haag. Directoraat-generaal Energie, Telecom en Mededinging: 28 juni 2019.
- 14 Schellekens, J., Oei, A. & Haffner, R., (2019). De financiële gevolgen van de warmtetransitie. Een onderzoek naar de investeringsuitdaging, effecten op de energie-betaalbaarheid en het potentieel van (nieuwe) financieringsvormen. Rotterdam: Ecorys.
- 15 Middelkoop, M. van, Polen, S. van, Holtkamp, R. & Bonnerman, F. (2018). Meten met twee maten. Een studie naar de betaalbaarheid van de energierekening van huishoudens. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- 16 Nibud (2019). Financiële problemen 2018. Geldzaken in de praktijk 2019 – 2019 - Deel 1. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.
- 17 Schors, A. van der & Werf, M. van der (2017). Geld achter de hand makkelijker maken. Nibud -visiedocument over het stimuleren van sparen. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.
- 18 Agterbosch, S. & Broers, B. (2018). Monitor houding en gedrag van Brabanders ten opzichte van de energietransitie – 1-meting. Tilburg: Het PON.
- 19 CBS (2018). Armoede en sociale uitsluiting. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- 20 CPB (2018). Raming aantal personen/ huishoudens onder de lage-inkomensgrens 2018 en 2019. Den Haag: Centraal Planbureau.
- 21 Rijksoverheid (z.d.). Energielabel zoeken. Verkregen van: <https://www.ep-online.nl/ep-online/Energylabel/Search>.
- 22 CBS Statline (2019). Zonnestroom; vermogen, bedrijven en woningen, regio 2012-2017 (Statline). Verkregen van: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/84130NED/table?ts=1531904329128>.
- 23 CBS Statline (2019). Energieverbruik particuliere woningen; woningtype en regio's. Verkregen van: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/81528NED/table?fromstatweb>.
- 24 CBS (2018.) Armoede en sociale uitsluiting. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- 25 Breukers, S., Agterbosch, S. & Mourik, R. (2020). Energietransitie: wie kunnen, willen en mogen er mee doen? (in voorbereiding) Tilburg: Het PON.
- 26 Haar, M. van der, Beyen, C., Blanken, M., Dagevos, J., Mulder, R., Paenen, S., Smeets, R., Verhoeven, L., Vermeulen, P. & Vinckx, K. (2018). Monitor Sociale Veerkracht 2018. Tilburg: Het PON.
- 27 Haar, M. van der, Beyen, C., Blanken, M., Dagevos, J., Mulder, R., Paenen, S., Smeets, R., Verhoeven, L., Vermeulen, P. & Vinckx, K. (2018). Monitor Sociale Veerkracht 2018. Tilburg: Het PON.
- 28 Breukers, S., Mourik, R. & V. Heijnen (2019). Gedragsverandering en het aardgasvrij maken van woningen. Naar een aanpak voor gedragsverandering die aansluit bij bewoners. Eindhoven: Duneworks.

Brabant in Balans

Je bent jong en je wilt, tja... wat?

door Bo Broers, Britte van Dalen en Ruben Smeets
met dank aan Mariëlle Blanken

“De wereld is razendsnel ‘heftiger’ geworden en jongeren lijken zich als ware als kameleons aan deze dynamische omstandigheden aan te passen”.¹ Dit staat in het PON jaarboek dat inmiddels bijna twintig jaar geleden verscheen. Deze dynamische omstandigheden zijn er nu nog steeds, en misschien zelfs wel nog extremer. Brede maatschappelijke ontwikkelingen, zoals globalisering, digitalisering, flexibilisering van de arbeidsmarkt en verstedelijking spelen een rol in het leven van jongeren in deze tijd. Jongeren van pakweg 15 tot 25 jaar groeien op en bewegen mee in deze ontwikkelingen.

De SER stelt dat deze maatschappelijk ontwikkelingen zowel kansen als belemmeringen voor jongeren met zich meebrengen.² Er is in feite een tweedeling zichtbaar tussen jongeren die met name profiteren van de kansen en jongeren die juist vooral getroffen worden door belemmeringen en onzekerheden.³ Maar hoe bepaal je wat een kans is? En wanneer wordt iets gezien als een belemmering? Dit wordt bepaald door de normen en waarden die we als samenleving hebben en nastreven. We bepalen gezamenlijk wat ‘goed’ is (of zou moeten zijn) en creëren verwachtingen van het leven. Hoe we wonen, studeren, ons geld verdienen en omgaan met technologie wordt grotendeels door deze bestaande verwachtingen bepaald. In dit hoofdstuk stellen we ons de vraag wat dit betekent voor het welzijn van jongeren. En wat er gebeurt als normen en waarden gaan verschuiven en daarmee de verwachtingen veranderen. Vervalt hiermee ook de tweedeling tussen de groepen jongeren zoals de SER beschrijft?

Als de wereld je speelveld is

De manier waarop onze samenleving op dit moment is ingericht is van invloed op het leven van iedereen. Sommige beschreven regels, systemen en structureren zijn voor- namelijk van invloed op het leven van jongeren. Een voorbeeld hiervan is de manier waarop we ons onderwijs georganiseerd hebben, waarin het leenstelsel ervoor zorgt dat jongeren vaker moeten werken naast hun studie om de kosten te dekken. Het CBS laat zien dat het aantal scholieren en studenten tussen 16 en 27 jaar dat hun opleiding combineert met betaald werk tussen 2004 en 2014 is gestegen van 39% naar bijna 60%.⁴ Volgens het Nibud is dit aantal in 2017, nadat in 2015 het leenstelsel is ingesteld, zelfs gestegen naar 70%.⁵ Anna (22 jaar) is zo’n student: “Soms denk ik ‘poeh’, dan wordt het allemaal best veel, maar mijn baantjes stellen mij in staat om niet te hoeven lenen voor mijn studie”.^a Tegelijkertijd mag een bijbaantje niet ten koste gaan van de studieprestaties, want door de uitbreiding van de rendementsmaatregelen zoals het Bindend Studieadvies heeft studie-uitloop soms serieuze (financiële) consequenties.⁶ Maar ook de arbeidsmarkt waar in toenemende mate flexibele contracten aan de orde zijn, en de moeilijk toegankelijke woningmarkt, zijn kaders waarbinnen jongeren zich moeten bewegen. Waar in 2008 nog ongeveer 40% van de jongeren tussen 20 en 29 jaar in het bezit was van een koopwoning, is dit in 2017 nog maar 30%.⁷ Desondanks blijft een koopwoning wel het streven. “Over vijf jaar denk ik dat ik aan het werk ben en samen woon in Tilburg. Misschien dat we dan een huis hebben gekocht, het zou fijn zijn als dat lukt”, aldus WO-student Anna. Ook BBL-scholier Luuk (19 jaar) beoogt dit: “Over vijf jaar woon ik nog wel hier in het dorp. Het liefst in dit huis, maar dan moet ik wel eerst mijn ouders uitkopen”.

De normen en waarden anno nu

Naast ontwikkelingen in de beschreven regelgeving en systemen, zijn ook de ongeschreven normen en waarden in de samenleving bepalend voor hoe we ons gedragen en voelen. We zijn bewust en onbewust steeds aan het kijken of ons gedrag, of het gedrag van mensen om ons heen, voldoet aan de heersende maatschappelijke standaard voor wat we als normaal en succesvol beschouwen.⁸ Dit geldt niet alleen voor jongeren, maar voor iedereen. Normen en waarden zorgen voor ‘kaders’ waar je je als individu aan conformeert en toetst. Dit geeft houvast, maar zorgt ook voor druk. We lopen er aan aantal langs.

^a Voor dit hoofdstuk van het jaarboek zijn twee jongeren geïnterviewd om de maatschappelijke ontwikkelingen die wij bespreken een gezicht te geven. De interviews kun je lezen op pagina's 74 en 76.

Opleiding als meetlat voor succes

We leven in een prestatimaatschappij. Ouders, onderwijsinstellingen, werkgevers en ook jongeren zelf beoordelen op prestaties in plaats van potentie, waarbij diploma's de meetlat voor intelligentie zijn. Zonder diploma heb je minder kans op een baan. Volgens cijfers van het CBS heeft 40% van de jongeren zonder diploma geen werk. Acht jaar geleden was dat nog 30%. Van de jongeren met diploma is slechts 10% werkloos. Universitair afgestudeerden hebben op de lange termijn de meeste kans op een baan en verdienen gemiddeld het meeste geld.⁹

Maakbaar geluk

Volgens psycholoog Thijs Launspach zijn jongeren van nu opgevoed met de gedachte dat alles maakbaar is: "Als je goed kiest, goed je best doet, kun je super-succesvol worden: dat is wat wordt uitgedragen. De onderliggende boodschap is dan: als je niet succesvol of gelukkig bent, heb je dat volledig aan jezelf te wijten".¹⁰ Jongeren voelen een grote mate van eigen verantwoordelijkheid. Cijfers uit de Monitor Sociale Veerkracht 2018 laten zien dat jongeren vaker dan andere leeftijdsgroepen van mening zijn dat wat er in de toekomst met hen gebeurt ook voor het grootste deel van henzelf afhangt. 81% van de jongeren is het hiermee eens, tegenover 64% gemiddeld in Brabant.¹¹ In de gesprekken met Anna en Luuk komt dit ook naar voren: "Dat ik het best druk heb, doe ik mezelf ook wel een beetje aan" en "Ik denk dat je succesvol bent als je geld over hebt en [zelf] alles voor elkaar hebt".

Het perfecte (online) plaatje

In 2018 gebruikt 94% van de 18- tot 21-jarigen bijna dagelijks het internet. Internet wordt door een groot deel van hen (96%) gebruikt voor toegang tot sociale media.¹² Voor student Anna geldt dit ook: "Ik ben echt verslaafd aan mijn telefoon en kan zo een uur achter elkaar op social media zitten". Via deze weg delen zij hun geluk met de rest van de wereld. Het geluk van anderen wordt bekeken, gelezen en geliked. In deze online omgeving wordt gestimuleerd om te voldoen aan het ideaalbeeld van het perfecte leven, door het selectief delen van alleen hoogtepunten. Ruim de helft van de jongens (54%) krijgt een goed gevoel als hun posts worden geliked, geretweet of geshared, en dit geldt nog meer voor meisjes (70%).¹³

Wat doet dit met jongeren?

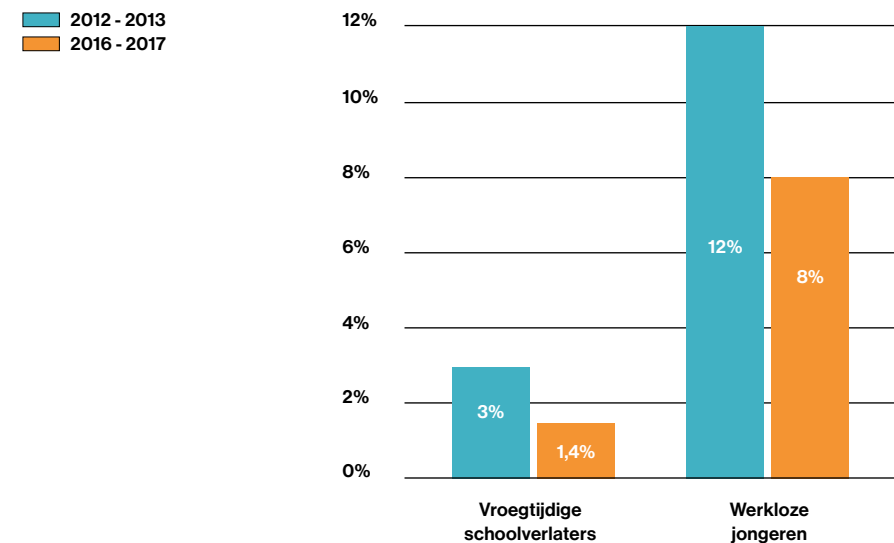
De context waarin jongeren opgroeien schept dus kaders waaraan zij zich (horen te) conformeren om succesvol te zijn in het leven. Dat is altijd zo geweest en zal ook altijd zo blijven. Hanteren we bovenstaande normen en waarden als criteria voor succes, dan zien we dat er een groep jongeren is die floreert. Zij combineren hun

opleiding met een leuke bijbaan, hebben een rijk sociaal leven en delen dit graag online. Zij reizen de wereld rond en bepalen zelf hun eigen toekomst. Er zijn ook jongeren, die zich weinig van de normen waarden aantrekken en een eigen weg kiezen waarin zij zich prettig voelen. Maar er is ook een groep die in toenemende mate druk lijkt te ervaren om aan de gangbare criteria te voldoen. Voor deze laatste groep stellen we ons de vraag of de toegenomen prestatiedruk en een groot verantwoordelijkheidsgevoel samengaat met een toename van psychische klachten.

Prestatiedruk

De afschaffing van de basisbeurs en de combinatie van studie en werk worden vaak geassocieerd met een hogere druk voor jongeren, met alle mogelijke gevolgen van dien. Er is weinig ruimte voor verkeerde keuzes. Zo wijst het RIVM er op dat het onderwijssysteem steeds minder ruimte laat voor falen en dat op termijn de druk op jongvolwassenen alleen maar zal toenemen.¹⁴ Er zijn signalen dat deze en eerder genoemde maatschappelijke ontwikkelingen de psychische gezondheid van jongeren en jongvolwassenen beïnvloeden.¹⁵ Maar uit recent onderzoek van het RIVM blijkt dat er op basis van de huidige cijfers niet direct aangetoond kan worden of ontwikkelingen, zoals toenemende studiedruk, ook echt van invloed zijn op het aantal jongeren met psychische problemen.¹⁶ Het geplande vervolgonderzoek geeft hier mogelijk meer inzicht in. We weten wel dat het aantal voortijdig schoolverlaters (onder de 23 jaar) in Nederland de laatste jaren is afgenomen. Ook zien we dat de werkloosheid onder

Figuur 1. Aandeel voortijdig schoolverlaters en werkloze jongeren (15-25 jaar) in Nederland. ^{17,18}

jongeren tussen de 15 en 25 jaar de afgelopen jaren is afgenomen (zie figuur 1). Dus in termen van onze prestatie maatschappij is er niets aan de hand. We doen het goed met zijn allen!

Groot verantwoordelijkheidsgevoel

Eerder schetsten we de context van de maakbare wereld, waarin je als individu verantwoordelijk bent voor je eigen geluk en succes. Ook blijkt dat jongeren zich vaker dan oudere leeftijdsgroepen verantwoordelijk voelen voor dingen die in hun leven gebeuren. Maar wat als je het gevoel hebt dat je je toekomst niet in de hand hebt? Dan kan dat zorgen voor druk in de vorm van hulpeloosheid en machteloosheid.

Uit onderzoek blijkt namelijk dat jongeren die het gevoel hebben dat zij hun toekomst zelf niet in de hand hebben, vaker dan gemiddeld een gevoel van hulpeloosheid ervaren.¹⁹ Jongeren lijken zich bovendien iets vaker dan gemiddeld machteloos te voelen in het leven: 15% geeft aan zich vaak hulpeloos te voelen bij het omgaan met de problemen van het leven (tegenover 12% gemiddeld) en 23% voelt zich een speelbal van het leven (tegenover 20% gemiddeld). De vraag is hierbij of dit gevoel van machteloosheid bij jongeren komt door de huidige samenleving of dat het per definitie hoort bij opgroeien.

Online sociale contacten: fear of missing out en leegte

Naast de mogelijke druk die jongeren vanuit hun studie en werk ervaren, zijn er ook steeds meer signalen dat hun sociale leven druk met zich meebrengt. Uit onderzoek van het CBS blijkt dat 27% van de jongeren bang is om dingen te missen als ze niet online zijn.²⁰ FOMO (Fear of Missing Out) is inmiddels ook in Nederland een ingeburgerd begrip. Het begrip vertaalt zich letterlijk als de angst om iets te missen. Iets dat met de komst van social media nog zichtbaarder is geworden. Een typisch voorbeeld hiervan is dat een jongere op zaterdagavond thuisblijft en ondertussen allerlei social media-berichten ziet van vrienden die aan het feesten zijn, wat een gevoel van onrust met zich meebrengt.²¹

Het is opvallend dat jongeren vaker dan oudere leeftijdsgroepen aangeven een sterk sociaal netwerk te hebben. Aan de andere kant ervaren zij ook vaker leegte om zich heen.²² Dit zou erop kunnen duiden dat een groot sociaal netwerk ook geïnterpreteerd kan worden als enkel een groot netwerk in plaats van een hecht netwerk. Met name 'fysieke' contacten blijken meer waardevol te zijn voor het welzijn.²³ De waarde van een vriend lijkt dus groter dan de waarde van een facebookvriend.

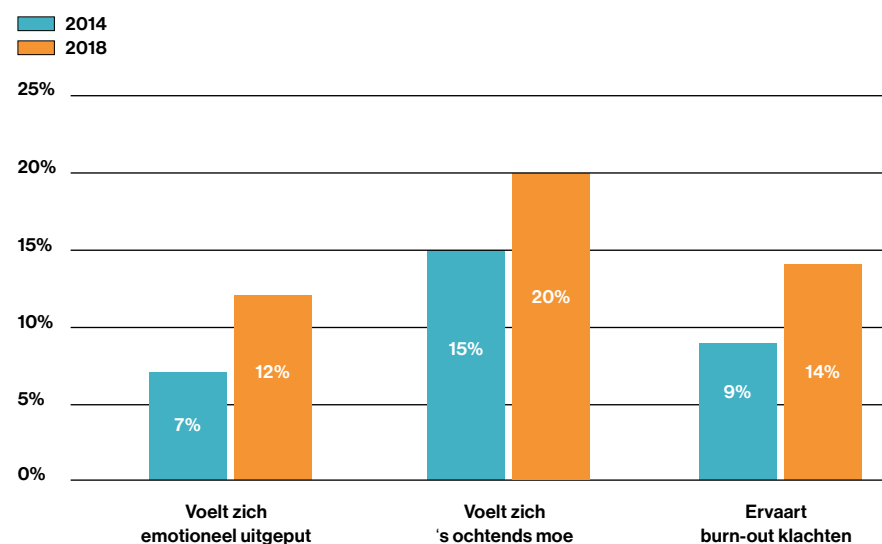
Social media heeft ook invloed op de persoonlijke ontwikkeling van jongeren. Waar je vroeger jezelf kon vergelijken met de jongeren uit jouw eigen omgeving, op school, op je werk of bij de kerk, kun je sinds de komst van social media jezelf eenvoudig met de hele wereld vergelijken. Ondanks dat de omgeving waarin je leeft en opgroeit heel anders kan zijn dan die van een ander. "Door sociale media is er zo ontzettend veel vergelijkingsmateriaal beschikbaar, dat jongeren er niet meer aan toe komen om dieper over zichzelf na te denken en daarover met leeftijdsgenoten te praten"²⁴, aldus hoogleraar klinische psychologie Jan Derksen.

Een toename van psychische klachten

De directe afzonderlijke effecten van de ontwikkelingen in de samenleving op de psychische gezondheid van jongeren kunnen we niet aantonen, maar we zien wel dat een groter aandeel van de jongeren last heeft van psychische klachten dan een aantal jaar geleden. Zo is het aandeel jongeren (van 15 tot 25 jaar) dat zich emotioneel uitgeput voelt, zich 's ochtends moe voelt en burn-out klachten heeft groter in 2018 dan vier jaar daarvoor (zie figuur 2).

Zijn dit aanwijzingen dat de combinatie van toenemende prestatiedruk, eigen verantwoordelijkheid, de maakbaarheid van succes én het perfecte online plaatje wel degelijk effect hebben op de (psychische) gezondheid van jongeren? Intuïtief lijkt een verband voor de hand te liggen. Het is goed om hier eens bij stil te staan en de vraag te stellen wat het zou betekenen als normen en waarden verschuiven en daarmee verwachtingen van jongeren veranderen.

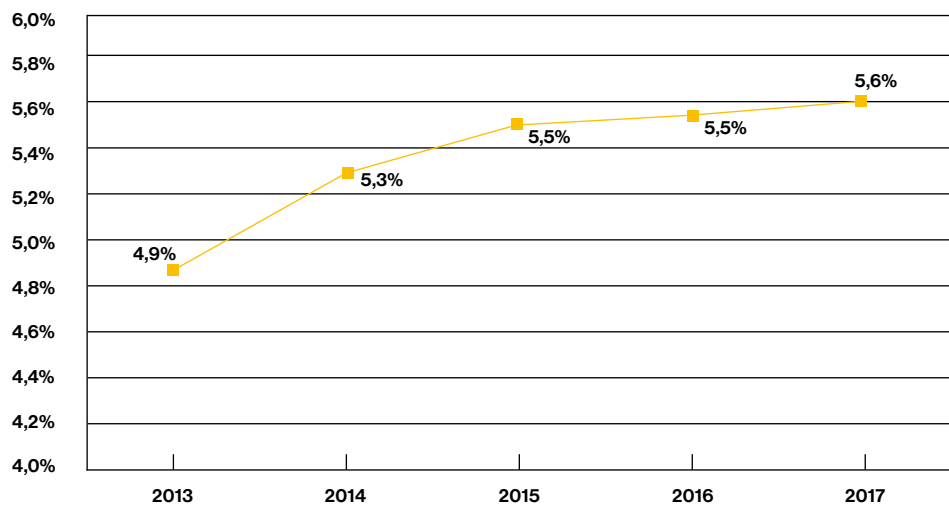
Figuur 2. Aandeel jongeren in Nederland (15-25 jaar) met uitputtingsklachten.²⁵

Ook blijkt uit recent onderzoek naar veerkracht van jongeren dat bijna een vijfde van de jongeren in Nederland snel in paniek raakt als er iets vervelends gebeurt, snel ontmoedigd raakt en veel piekert. Deze jongeren kunnen vervelende situaties moeilijk accepteren.²⁶

Daarnaast blijkt dat het gebruik van geneesmiddelen gerelateerd aan psychische klachten is gestegen onder jongeren. Zowel landelijk gezien als in Noord-Brabant stijgt het aantal jongeren (van 15 tot 25 jaar) dat gebruik maakt van geneesmiddelen gerelateerd aan psychische klachten, zoals antidepressiva, sinds 2013 (zie figuur 3).

Figuur 3. Percentage jongeren in Brabant (15-25 jaar) dat gebruik maakt van geneesmiddelen gerelateerd aan psychische klachten.²⁷

Van presteren naar betekenisvol leven

Er lijkt een grens te zijn bereikt om opleidingsniveau, inkomen, presteren en consumeren (en aan de –online- wereld laten zien hoe goed je hierin bent) als criterium voor succes te hanteren. Dat dit gevoel breder gedeeld wordt, zien we bijvoorbeeld aan het ontstaan van televisieprogramma's zoals 'The Outsiders' op NPO 3, waarin we een kijkje konden nemen in het leven van mensen die er bewust voor kiezen op een andere manier, buiten de systemen, te leven. In dit programma onderzocht presentator Tim van den Besten wat de verhalen van deze mensen vertellen over de vaak opgelegde regels die bepalen hoe we leven én of het misschien tijd wordt om deze te herzien.

We zien dat geluk en betekenis geven aan het leven steeds belangrijker wordt. Het meten van bruto binnenlands product als maatstaf voor welvaart staat de laatste jaren steeds meer ter discussie. Zo pleit het CBS bijvoorbeeld voor een bredere kijk op welvaart en brengen ze in een Monitor Brede Welvaart verschillende thema's samen, zoals gezondheid en welzijn, samenleving, veiligheid en kwaliteit van de leef-omgeving.^{28,b} Een bredere kijk op welvaart betekent dat andere normen en waarden een belangrijkere rol krijgen, zoals het ontwikkelen van individuele identiteit en talentontwikkeling. Het gaat dan niet alleen om opleiding, maar ook om vorming. Het gaat dan niet meer om presteren en dingen doen om hoger op de prestatieladder te komen, maar om dingen doen die bijdragen aan welzijn en geluk. Het gaat dan niet meer om overal bij moeten zijn (FOMO), maar juist het kiezen van die activiteiten die voor jou waarde en betekenis hebben.

Aandacht voor betekenisvol leven zien we niet alleen terug in televisieprogramma's en in de discussies over en verkenningen naar brede welvaart.²⁹ We zien het ook terug bij de jongeren zelf, die als tegenhanger van FOMO nu LOMO hebben omarmd: the Love of Missing Out en zich hierover uiten in artikelen, blogs, podcasts en video's.³⁰ Bij LOMO vind je het dus prima om (online) niets te melden te hebben en zie je het als groot cadeau om ergens niet te willen zijn.

Als de maatschappelijke standaard voor wat we als succesvol beschouwen gaat schuiven, ontstaat er een nieuwe status quo en zal de eerder genoemde tweedeling door de SER, die tussen jongeren die kansen grijpen en jongeren die juist belemmeringen ervaren, er mogelijk anders uit zien. Met andere normen en waarden lijken stempels die we nu drukken op de groepen 'jongeren die floreren in de samenleving' en 'jongeren die het lastig hebben' wellicht minder relevant. Want is floreren in de bestaande context eigenlijk wel floreren als geluk en betekenis geven steeds belangrijker worden?

Hoe veranderen bestaande normen en waarden?

Maar hoe veranderen bestaande normen en waarden dan? En wanneer leggen deze veranderingen voldoende gewicht in de schaal? Dit gebeurt natuurlijk niet van de ene op de andere dag en het kan ook niet opgelegd worden. Het is een beweging die je als samenleving doormaakt. Het is hierbij belangrijk om te beseffen dat verschillen tussen (groepen) mensen er altijd al geweest zijn en er ook altijd zullen zijn. Maar het is afhankelijk van de normen en waarden in de samenleving wat deze verschillen zijn en hoe de groepen gevormd én gelabeld worden.

^b Zie ook de regionale verdieping op Brede Welvaart zoals ontwikkeld door PBL en Telos <https://kwaliteitvanleven.pbl.nl/>

Vroeger was bijvoorbeeld religie een belangrijke factor in de status quo. Verschillende groepen ontstonden op basis van deze factor, waardoor groepen anders van opbouw waren dan nu. Arbeidseconoom Joost Schippers legt het als volgt uit: “De katholieken, de protestanten, de socialisten en tot op zekere hoogte de liberalen, hadden vroeger hun eigen kolom in de samenleving die zowel het gezinsleven, het onderwijs, maar ook het werk omvatten. In deze zuilen ontmoette je vooral mensen van je eigen richting en opvattingen. Tegenwoordig lopen de scheidslijnen in de samenleving meer horizontaal. De samenleving is vooral geordend op basis van opleidingsniveau. Groepen met een andere sociaaleconomische achtergrond komen steeds meer van elkaar af te staan.”³¹ Waar religie een factor is waarbinnen je veel verschillende typen mensen ontmoet, is opleidingsniveau dat minder. De kloof tussen verschillende opleidingsniveaus wordt hierdoor groter. En dat verandert niet als productie de belangrijkste indicator blijft voor welvaart, en opleidingsniveau en de maakbaarheid van geluk bepalende factoren blijven waarlangs we onze samenleving organiseren.

Een nieuwe meetlat voor succes

Maar wat gebeurt er nou als normen en waarden gaan verschuiven en daarmee de verwachtingen veranderen? Het inzoomen op de huidige leefwereld van jongeren laat ons zien dat het misschien wel tijd is voor verandering. Jongeren ervaren prestatiedruk, willen voldoen aan het perfecte online plaatje, zijn continu bang om dingen te missen en psychische klachten nemen toe. Wellicht is het tijd voor een nieuwe status quo, waarin we op een andere manier kijken naar wat kansen zijn en wat we zien als een belemmering.

We kunnen nog geen antwoord geven op wat dit dan moet zijn. Omdat we opgegroeid zijn in de huidige context en deze status quo ons denken heeft gevormd, is het lastig om nieuwe waarden te definiëren. Als we met een nieuwe bril naar de samenleving kijken – van presteren naar betekenisvol leven – wat is dan de meetlat voor succes? Een nieuwe situatie moet groeien, op basis van wat we als samenleving belangrijk gaan vinden. Net zoals jaren geleden de norm van religie langzaamaan vervaagde en bijdroeg aan de verschuiving van verticale naar meer horizontale verzuiling, zien we op dit moment een voorzichtige beweging richting aandacht voor betekenisgeving en geluk.

Het onderwijs kan hierin een belangrijke rol spelen, door in de onderwijsprogramma's – op alle niveaus – aandacht te besteden aan vaardigheden die belangrijk zijn voor betekenisgeving. Zoals filosofie, debatteren, talentontwikkeling en identiteitsvorming. In de afgelopen jaren is in de onderwijspraktijk de aandacht voor onderwijsdoelen als persoonsvorming en identiteitsontwikkeling toegenomen.

Het pleidooi van Biesta om naast kwalificatie en socialisatie met de economie als referentiepunt ook aandacht te besteden aan persoonsvorming of subjectivering is volgens de Universiteit van Amsterdam in het onderwijsveld breed omarmd.³² Biesta benoemt dat het bij persoonsvorming niet alleen gaat over de vorming van de persoon op basis van vooraf geformuleerde ideeën en idealen – het socialiseren – maar ook om het ondersteunen van kinderen en jongeren om als vrij, verantwoordelijk en volwassen subject in de wereld te willen staan.³³

Ook zien we op dit moment in ons onderwijssysteem experimenten ontstaan met alternatieve manieren van leren, met een focus op talentontwikkeling. Ontwikkelingen zoals het ‘open badges systeem’, waarin je als een alternatief voor een schooldiploma kan laten zien dat je bepaalde kennis hebt opgedaan of bepaalde vaardigheden beheerst, geven ruimte voor een focus op nieuwe vaardigheden. Verschillende partijen die zich bezighouden met inclusiviteitsvraagstukken, zoals het jongeren- en welzijnswerk, omarmen dit systeem.

De beleidsuitdaging: overheid, borg onze waarden en normen!

De overheid dient het voortouw nemen in het oppikken van signalen van wat de samenleving belangrijk vindt. Op dit moment kan dat door aandacht te geven aan het belang van geluk, betekenisgeving en identiteitsvorming. In een wereld waarin marktwerving een belangrijk coördinerend mechanisme is waarin winstmaximalisatie op de korte termijn centraal staat, is een sterke overheid nodig om deze waarden te borgen in de inrichting en organisatie van onze samenleving. Hoogleraar Internationale Betrekkingen Peter Dauvergne beaamt deze leidende rol voor de overheid in het borgen van maatschappelijke waarden: “Het bedrijfsleven is niet de partij die een leidersrol zou moeten nemen. Je moet een pyromaan niet vragen bij de brandweer te komen werken. Het primaat moet bij de politiek liggen”.³⁴

Het brede welvaartsperspectief kan hierbij helpend zijn. Dit perspectief stelt immers andere dan alleen economische indicatoren centraal, zoals het welzijn van jongeren. De grote vraag blijft of het centraal stellen van andere normen en waarden ervoor gaat zorgen dat bij jongeren de prestatiedruk, het verantwoordelijkheidsgevoel voor een maakbare wereld en het voldoen aan het perfecte online plaatje afneemt (en daarmee ook de psychische klachten). En of scheidslijnen gaan verschuiven wanneer jongeren zich op een andere manier gaan vergelijken met elkaar en met de wereld. Elkaar gaan vergelijken vanuit de vraag wie de wereld beter maakt, in plaats van wie het hoogst is opgeleid of de meeste (online) vrienden en het meeste geld heeft. Dat lijkt ons in ieder geval een stap in de goede richting.

Anna

22 jaar

‘Soms denk ik “poeh”, dan wordt het allemaal best veel. Maar dan weet ik ook dat ik het alleen maar de komende twee maanden zo druk heb en dat het daarna wel wat rustiger wordt. Dan denk ik ook dat ik het wel red allemaal. Mijn leven is vrij vol. Ik zit in het laatste jaar van mijn master sociologie. Verder loop ik twee dagen stage, werk ik één dag per week als studentassistent en heb ik twee dagen college. In het weekend werk ik bij de Albert Heijn in het dorp van mijn ouders, ongeveer 12 uur per weekend en op donderdag volleybal ik. En ik speel toneel. De komende maanden zijn even heel druk omdat we repeteren voor acht voorstellingen.

Dat ik het best druk heb, doe ik mezelf ook wel een beetje aan want ik wil wel alle leuke dingen blijven doen. Bovendien stellen mijn baantjes mij in staat om niet te hoeven lenen voor mijn studie. Ik ben niet een student die alleen maar achten en negens haalt. Ik haal meestal een zeven voor een tentamen. Ik vind het belangrijker om me naast mijn studie echt te blijven ontwikkelen, om daar tijd voor te maken. Ik heb een bestuursjaar gedaan bij onze studievereniging en ben tijdens mijn studie vijf maanden naar het buitenland geweest. Vooral dat laatste was best een uitdaging voor me want ik vind nieuwe dingen eigenlijk altijd best wel een beetje eng.

Mijn ouders zijn trots op mij. Op wat ik allemaal doe en hoe ik alles voor elkaar krijg. Dat weet ik omdat ze dat naar mij en mijn zus en broertje uitspreken. Dat geeft een fijn gevoel. Ze hebben ons altijd heel vrij gelaten in onze keuzes. Toen ik een studiekeuze moest maken zijn ze bijvoorbeeld wel meegegaan naar open dagen, maar hebben ze me daarin niet gestuurd. Uiteraard hebben we wel gesproken over de vraag of ik een studie moest kiezen waarmee ik zeker een baan zou kunnen vinden of dat ik iets moest gaan doen wat ik interessant vind. Ze steunen mij altijd in de keuzes die ik maak. Die steun en waardering van mijn ouders vind ik erg belangrijk. Mijn ouders zijn best behoudend. Zo wilde ik na mijn eerste studiejaar op kamers gaan wonen in Tilburg. Dat begreep vooral mijn vader in eerste instantie niet helemaal. Hij

vond het goed hoor, maar vond het gek dat ik ergens huur zou gaan betalen terwijl ik thuis gratis woon en ook nog een OV-jaarkaart heb. Inmiddels zien ze ook dat het goed is geweest om op kamers te gaan en zien ze wat het mij allemaal gebracht heeft.

Toen ik in 4 vwo zat kwam ik in een vriendinnengroep terecht met acht meiden. Met hen heb ik nog steeds veel contact. Na ons eindexamen zijn we bijna allemaal een andere kant op gegaan, iedereen heeft voor verschillende studierichtingen gekozen. Ik zie ook nog steeds veel mensen uit het dorp waar ik ben opgegroeid. Ik heb zelf een leven in Tilburg opgebouwd en ga in het weekend naar mijn ouders. Dat vind ik wel belangrijk, om een leven in zowel Tilburg als in het dorp van mijn ouders te hebben.

Ik ben echt verslaafd aan mijn telefoon en kan zo een uur achter elkaar op social media zitten. Vooral op Instagram en Facebook. Ik heb zelf een leuk en druk leven, dus ik kijk niet met jaloerse ogen naar anderen op Instagram. Als ik iets post denk ik daar wel over na en soms bedenk ik me ineens dat ik alleen maar leuke dingen laat zien. Ik denk niet dat ik via social media invloed op anderen heb. Dat zou ik ook niet willen.

Over een jaar ben ik, denk ik, nog aan het studeren. Tenzij ik het dan echt heel beu ben. Ik stel het gaan solliciteren en werken nog een beetje uit, ook omdat ik nog niet goed weet wat ik wil gaan doen. Wel weet ik dat ik het niet zo zie zitten om nog een thesis te moeten schrijven. In dat geval ga ik dan toch wel een baan zoeken en aan het werk. Over vijf jaar denk ik dat ik aan het werk ben en samen woon in Tilburg. Misschien dat we dan een huis hebben gekocht, het zou fijn zijn als dat lukt. Ik woon over vijf jaar nog wel liever in een stad dan in een dorp en ik hoop dat ik tegen die tijd wel een paar mooie reizen heb gemaakt. Over tien jaar woon ik misschien weer in het dorp van mijn ouders. Wie weet hebben we dan een kind. Mijn ideaal is dat mijn partner en ik beiden vier dagen werken en alle zorgtaken eerlijk verdelen. Het zou fijn zijn om genoeg te verdienen om mijn kinderen te kunnen geven wat mijn ouders konden. Ik vind het ontzettend belangrijk om financieel onafhankelijk te zijn en hoop dat ik in de toekomst leuke dingen kan blijven doen, zoals ik dat nu ook doe.’

Luuk

19 jaar

‘Dit is het huis van mijn opa en oma. Toen zij overleden, zijn we hier ingetrokken. Dat is nu drie jaar geleden. Hiervoor woonden we in een ander dorp. Ik ben blij dat we nu hier wonen. Ik ken iedereen in het dorp en omdat hier allemaal boeren wonen vinden ze het niet zo’n probleem als ik lawaai maak met mijn scooters. Ik ben namelijk altijd aan het sleutelen aan mijn scooters en dan moet ik ze vaak opnieuw starten en dat maakt soms wel lawaai. Hier heeft niemand daar last van. In het dorp kan ik bij iedereen terecht, ik wil hier niet weg.

Ik ben best druk. Dit schooljaar ben ik begonnen met de opleiding Motortechneek op het Koning Willem I College in Den Bosch. Dat is een BBL opleiding, dus ik werk vier dagen per week en ga één dag naar school en dan heb ik nog één dag in de week vrij. Hiervoor heb ik de opleiding Scoortechneek gedaan. Daarnaast ben ik nog druk bij de carnavalsvereniging hier in het dorp. Ik help bij het bouwen van de wagen. Vooral bij het lassen en het spuiten van de wagen, ik hoef er niet zo nodig bovenop te staan tijdens carnaval. En ik doe mee aan scooterraces. Dat is best een dure hobby, want daarvoor moet ik geregeld naar Duitsland en Frankrijk.

Dat ik iets met scooters en motoren ging doen staat al mijn hele leven vast. Ik was op mijn vierde al aan het sleutelen aan een trapautootje. Mijn opa was automonteur en repareerde oldtimers. Van hem heb ik heel veel geleerd; we waren altijd samen aan het werk. Op het vmbo heb ik de richting Autotechniek gedaan.

Bij ons thuis is iedereen altijd welkom. Voor mijn ouders is niks te gek. Volgens mij heb ik nog nooit meegemaakt dat ik iets niet mocht. Nou ja, drugs enzo, dat natuurlijk niet, maar voor de rest mag altijd alles. Wat ik echt van mijn ouders heb meegekregen is dat je anderen moet helpen. Zo heb ik nog een pleegbroer die mijn ouders hebben opgevangen en die lang bij ons in huis heeft gewoond. En we hebben een poos een vriend van mijn vader in huis gehad die nergens heen kon. Mijn vader is Indisch en in zijn cultuur is het wel

wat gebruikelijker om altijd klaar te staan voor anderen. Dat probeer ik ook te doen. Mijn ouders benadrukken altijd dat ik moet doen waar ik me goed bij voel, wat mij goed ligt. “Je doet het voor jezelf”, zeggen ze altijd. Op dit moment is mijn vader in het buitenland. Hij gaat naar Bali verhuizen omdat mijn ouders in scheiding liggen. Zijn doel is om daar een bedrijf op te gaan zetten. Ik kan nu nog niet beoordelen welke invloed de scheiding op mij zal hebben. Het is wel jammer hoor, maar ik denk ook dat ik als 19-jarige niet echt een vader nodig heb die dichtbij is.

Ik ben behoorlijk tevreden met mijn leven, met wat ik heb en wat ik doe. Wat ik wel jammer vind is dat ik zo weinig verdien tijdens mijn BBL opleiding. Ik krijg het minimum jeugdloon en dat is iets van €700,- per maand, terwijl ik wel vier dagen per week hard moet werken. Als ik dan kijk naar vrienden, dan verdienen zij bij de Albert Heijn veel meer en zij hoeven er echt minder voor te doen. Ik denk dat je succesvol bent als je per maand wat geld overhoudt om te sparen, dat je je auto kunt betalen, dat je alles voor elkaar hebt. Werk is wel heel belangrijk vind ik. Voor later ook, als ik misschien ooit een gezin heb. Ik wil wel mijn geld op een eerlijke manier verdienen. Niet eerlijk is gemakkelijker, maar ik zou nooit in zo’n circuit willen belanden. Dan heb ik liever een oude auto dan een nieuwe Mercedes.

Soms maak ik me wel zorgen om geld, ook omdat scooterrace best een dure hobby is. Een paar maanden geleden heb ik een auto-ongeluk gehad op de snelweg. Ik stond in de file en iemand anders is toen vol op mij ingereden. Daarvan heb ik nog steeds veel last aan mijn schouder en rug en ik ben wel eens bang dat het nooit meer helemaal goed komt. Soms ben ik moe van de pijn aan het eind van de werkdag. Daar maak ik me best zorgen over.

Over vijf jaar zou ik wel een eigen zaak willen hebben met motoren of in ieder geval in de tweewielerbranche. Misschien dat ik ook wel iets met auto’s wil doen, want ik ben snel dingen beu. Over tien jaar wil ik alles op een rijtje hebben. Dus werk, geld, leuke dingen doen. Ik woon dan nog wel hier in het dorp. Het liefst in dit huis, maar dan moet ik wel eerst mijn ouders uitkopen.’

Bronnen

- 1 Kroon, P. de (2000). Pon jaarboek - De uitstelgeneratie: jongeren in Neverland. Tilburg: Het PON.
- 2 SER (2019). Hoge verwachtingen. Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019. De verkenning is uitgevoerd door het SER Jongerenplatform.
- 3 Buwalda, E. & Lemmens, B. (2019). Groeiende kansenongelijkheid dreigt onder jongeren. Sociale Vraagstukken. Verkregen van: <https://www.sociale-vraagstukken.nl/groeiende-kansenongelijkheid-dreigt-onder-jongeren/>.
- 4 Echtelt, P., van, Croezen, S., Vlasblom, J.D., Voogd-Hamelink, M. de & Matthijssen, L. (2016). Aanbod van Arbeid. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- 5 Werf, M. van der, Schonewille, G. & Stoof, R. (2017). Studentenonderzoek 2017. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting. Verkregen van: <http://www.nibud.nl/wp-content/uploads/Nibud-Studentenonderzoek-2017.pdf>
- 6 Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2018). Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018. Een gezond vooruitzicht. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- 7 CBS (2019). Mijlpalen twintigers schuiven op. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (nieuwsartikel). Verkregen van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/20/mijlpalen-twintigers-schuiven-op>.
- 8 Handhavingsacademie Nederland (z.d.). De invloed van sociale en persoonlijke normen op (naleef)gedrag? Verkregen van: <https://handhavingsacademie.info/involed-sociale-en-persoonlijke-normen-en-waarden-op-naleefgedrag/>.
- 9 CBS (2016). Jongeren zonder startkwalificatie vaker geen baan. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (nieuwsartikel). Verkregen van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/44/jongeren-zonder-startkwalificatie-vaker-geen-baan>.
- 10 RTL nieuws (2019). Te veel druk voor millennials? 'Niet zeuren, maar aan de slag'. RTL nieuws (nieuwsartikel). Verkregen van: <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/4618046/millennials-ervaren-veel-druk-maar-stellen-ze-zich-niet-gewoon-aan>.
- 11 Haar, M. van der, Beyen, C., Blanken, M., Dagevos, J., Mulder, R., Paenen, S., Smeets, R., Verhoeven, L., Vermeulen, P. & Vinckx, K. (2018). Monitor Sociale Veerkracht 2018. Tilburg: Het PON/Telos.
- 12 CBS statline (2019). Internet: toegang gebruik en faciliteiten. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (Statline) Verkregen van: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83429ned/table?fromstatweb>.
- 13 Kloosterman, R. & Beuningen, J. van (2015). Jongeren over sociale media. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de statistiek (nieuwsartikel). Verkregen van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2015/47/jongeren-over-sociale-media>.
- 14 Heest, F. van (2018). Leenstelsel en bindend studieadvies zorgen voor psychische klachten. ScienceGuide. Verkregen van: <https://www.scienceguide.nl/2018/06/leenstelsel-en-bindend-studieadvies-zorgen-voor-psychische-klachten/>.
- 15 Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2018). Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018. Een gezond vooruitzicht. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- 16 RIVM, Trimbos-instituut en Amsterdam UMC (2019). Mentale gezondheid van jongeren: enkele cijfers en ervaringen. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu; Utrecht: Trimbos Instituut; Amsterdam: UMC.
- 17 CBS Statline (2019). Voortijdige schoolverlaters; onderwijssoort, 2012-2016. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (Statline). Verkregen van: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/71292ned/table?fromstatweb>.
- 18 CBS (2018). Jeugdwerkloosheid deze eeuw niet eerder zo laag. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (nieuwsartikel). Verkregen van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/27/jeugdwerkloosheid-deze-eeuw-niet-eerder-zo-laag>.
- 19 Verdiepende analyses op data uit Haar, M. van der, Beyen, C., Blanken, M., Dagevos, J., Mulder, R., Paenen, S., Smeets, R., Verhoeven, L., Vermeulen, P. & Vinckx, K. (2018). Monitor Sociale Veerkracht 2018. Tilburg: Het PON/Telos.
- 20 Kloosterman, R. & Beuningen, J. van (2015). Jongeren over sociale media. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de statistiek (nieuwsartikel). Verkregen van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2015/47/jongeren-over-sociale-media>.
- 21 Het NLP College (z.d.). FOMO: Fear Of Missing Out [Betekenis, Test & Oplossing]. Verkregen van: <https://hetnlp-college.nl/fomo-betekenis-en-oplossing/>.
- 22 Verdiepende analyses op data uit Haar, M. van der, Beyen, C., Blanken, M., Dagevos, J., Mulder, R., Paenen, S., Smeets, R., Verhoeven, L., Vermeulen, P. & Vinckx, K. (2018). Monitor Sociale Veerkracht 2018. Tilburg: Het PON/Telos.
- 23 Verdiepende analyses op data uit Haar, M. van der, Beyen, C., Blanken, M., Dagevos, J., Mulder, R., Paenen, S., Smeets, R., Verhoeven, L., Vermeulen, P. & Vinckx, K. (2018). Monitor Sociale Veerkracht 2018. Tilburg: Het PON/Telos.
- 24 RTL nieuws (2019). Te veel druk voor millennials? 'Niet zeuren, maar aan de slag'. RTL nieuws (nieuwsartikel). Verkregen van: <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/4618046/millennials-ervaren-veel-druk-maar-stellen-ze-zich-niet-gewoon-aan>.
- 25 Hooftman et al. (2018). Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden 2018. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek; Den Haag: De Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek.
- 26 Vinckx, K. (2018). Youngsters in a resilient society: NWA startimpuls veerkracht van jongeren – zelfinzicht en betrokkenheid. Tilburg: Tranzo/Het PON.
- 27 CBS Statline (2019). Personen met verstrekte geneesmiddelen. Geneesmiddelengroep (ATC): N06 psychoanaleptica 2013-2017. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (Statline). Verkregen van: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83251NED/table?dl=22F2B>
- 28 CBS (2019). Monitor Brede Welvaart & Sustainable Development Goals. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

- 29** Weerd, E. de (2019). Brede welvaart in beleid en politiek: "Slotwoord is nog niet gesproken". Economisch Statistische Berichten (ESB). Verkregen van: <https://esb.nu/events/overig/20052598/brede-welvaart-in-beleid-en-politiek-slotwoord-is-nog-niet-gesproken>.
- 30** Middelbeek, B. (2018). Ik heb geen FOMO maar LOMO (en LONSU). Mynd. Verkregen van: <https://www.mynd.nu/ik-heb-geen-fomo-maar-lomo-en-lonsu/>.
- 31** Stolp, M. (2019). Interview met NSvP/NIAS-fellow Joop Schippers. Innovatiefinwerk. Verkregen van: <https://www.innovatiefinwerk.nl/arbeidsmarkt-van-morgen-inzetbaarheid/2019/07/onzekerheden-op-de-arbeidsmarkt-van-morgen>.
- 32** Verhoeven, M., Poorthuis, A.M.G. & Volman, M. (2017). Exploreren kun je leren. De rol van onderwijs in de identiteitsontwikkeling van leerlingen. Amsterdam: Research Institute Child Development and Education - Universiteit van Amsterdam.
- 33** Biesta, G.J.J. (2015). Wereld-gericht onderwijs: Vorming tot volwassenheid. De Nieuwe Meso 2(3), p.54-61.
- 34** Beemen, O. van (2019). 'Pas op voor grote bedrijven die op de bres springen voor duurzaamheid'. NRC (nieuwsartikel). Verkregen van: <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/10/23/pas-op-voor-grote-bedrijven-die-op-de-bres-gaan-voor-duurzaamheid-a3977811>.

Balans in Brabant

Naar een nieuwe balans in Brabant

door Susanne Agterbosch en
Patrick Vermeulen

Wie het boek ‘Gouden Jaren’¹ van Annegreet van Bergen leest, begrijpt dat we moeilijk kunnen loskomen van onze huidige hang naar welvaart. Vanaf de jaren 50 hebben we in Nederland economische welvaart opgebouwd en inmiddels hebben we toegang tot een ongekennde luxe: van papieren zakdoekjes, auto’s en computers tot gemiddeld wel drie keer per jaar op vakantie.^a Waarbij veel mensen stedentrips niet eens meerekenen. Mensen die deze luxe niet hebben verlangen er sterk naar, maar voor de meeste Nederlanders is er materieel weinig te wensen over. Hooguit het nog iets meer hebben dan de burens. Consumptie en het gebruik van grondstoffen hebben onze leefomgeving echter uitgeput. Bovendien lijkt het verband van al deze luxe met ons welbevinden enigszins zoek.

Grenzen aan de groei?

Op verschillende plekken keert de wal het schip. De roep om extra handen aan het bed, meer blauw op straat en meer onderwijzers voor de klas is begrijpelijk, maar op langere termijn niet op te lossen met enkel een hoger salaris. Als we het systeem niet veranderen, komen we simpelweg mensen tekort. Ook de stikstofproblematiek vraagt hoe dan ook om een systeemwijziging, inclusief een antwoord op de vraag hoe we de lasten daarvan eerlijk kunnen verdelen. En steeds meer beseffen we dat het gebruik van fossiele brandstoffen ongewenst en eindig is. In zijn algemeenheid ligt ook in Brabant de vraag op tafel: Wat zijn de grenzen aan onze groei?

‘Tovenaars’ wijzen op de mogelijkheden om via technische innovatie groei te blijven garanderen. ‘Profeten’ roepen op tot ‘minder’ en een soberder leven.² Maar misschien gaat het helemaal niet om meer of minder, maar om het waarderen en herwaarderen van andere waarden dan het materiële. Want als we andere dingen belangrijk vinden dan materiële luxe dan hoeven we helemaal niet bang te zijn voor achteruitgang. Dan nemen die andere componenten van welvaart – ons welbevinden en ons welzijn waarschijnlijk zelfs toe.

Wij zijn zeker niet de enigen die aandacht vragen voor een systeemverandering en voor de noodzaak een andere balans te vinden in onze relatie met welvaart, met de aarde en met elkaar. Schrijvers als Philipp Blom³ en Kate Raworth⁴ proberen ons te doordringen van de ecologische en maatschappelijke gevolgen van klimaatverandering en van de noodzaak om onze doelen en systemen bij te stellen. Ecologie, economie en sociale ontwikkeling zijn daarin onlosmakelijk met elkaar verbonden, zoals vastgelegd in de Sustainable Development Goals van de Verenigde Naties. Op veel plekken – en ook in Brabant – proberen mensen grip te krijgen op ecologische en maatschappelijke uitdagingen, waarbij het besef toeneemt dat we fundamenteelere vragen niet uit de weg kunnen gaan. Al vertroebelt het dagelijkse soms nog de blik. Ook op de thema’s in dit boek.

Een andere definitie voor arbeid

In hoofdstuk 3 laten we zien welke invloed structurele processen als globalisering, technologische ontwikkelingen en demografische ontwikkelingen op onze arbeidsmarkt hebben op de langere termijn. Deze invloed is groter en diepgaander dan conjuncturele schommelingen doen vermoeden. Zo legt flexibilisering risico’s meer bij werknemers in plaats van bij werkgevers, wat voor grote verschuivingen in arbeidsverhoudingen zorgt en minder werkzekerheid tot gevolg heeft.

^a CBS: 15% van de Nederlanders gaat niet op vakantie.

Automatisering en robotisering leidt aan de ene kant tot specialisering en een behoefte aan hoger opgeleide werknemers, en aan de andere kant tot hogere arbeidsproductiviteit, waardoor er op de lange termijn minder mensen nodig zijn, juist in de beroepen waar nu nog grote schaarste is.

Al deze ontwikkelingen samen leiden tot potentiële winnaars en verliezers. In ons huidige economische model is het inzetbaar houden van de groep verliezers amper lonend. Werkgevers investeren nou eenmaal eerder in een groep die ze ook in de toekomst nog aan hun organisatie willen verbinden. Het voorbeeld van de logistiek – één van de topsectoren in Brabant – spreekt boekdelen. Er worden inmiddels serieuze vraagtekens geplaatst bij de opbrengsten voor de samenleving van de grote logistieke bedrijvigheid in Brabant. Want wat levert deze sector, waarin nu voornamelijk arbeidsmigranten werkzaam zijn, nou werkelijk op in termen van reële werkgelegenheid, duurzaamheid en welzijn op de langere termijn?

Het scheiden van de korte en langere termijn is hoe dan ook essentieel. Naast de vraag of ons economisch model dat gebaseerd is op groei wel houdbaar is⁵, is er de vraag of we ‘arbeid’ inmiddels niet anders moeten definiëren.⁶ Er wordt een lans gebroken voor een fundamenteel debat over de totstandkoming en verdeling van welvaart en de rol die werk daarin speelt. Want het kan ook anders, zoals in de vorm van een basisinkomen of varianten daarop zoals het Tilburgse Vertrouwens-experiment^b. De toegevoegde publieke waarde zou centraal moeten staan: wat draagt werk of bijvoorbeeld vrijwilligerswerk bij aan de kwaliteit van leven in onze samenleving? En wat is ons dat waard?

Energie voor iedereen

Maatregelen pakken niet altijd uit zoals we zouden willen. Dit zagen we al bij inzetbaarheidsmiddelen voor de arbeidsmarkt, die veelal terechtkomen bij mensen die al een goede positie op arbeidsmarkt hebben. En we zien het ook in het geval van de energietransitie: maatregelen om verduurzaming te stimuleren komen eerder terecht bij mensen die veerkrachtig zijn. Mensen die minder veerkrachtig zijn maken nauwelijks gebruik van deze maatregelen, omdat zij dit niet kunnen of niet willen. In hoofdstuk 4 wordt dit sociale vraagstuk van (on)eerlijke verdeling verder geduid aan de hand van de energietransitie.

In het Nederlandse klimaatbeleid zijn inmiddels scherpe doelstellingen geformuleerd. In 2050 moeten alle woningen in Nederland, en dus ook in Brabant, verduurzaamd zijn. Er is vooral discussie over de vraag of de doelstellingen met het huidige beleid haalbaar zijn en welke kosten daar mee gemoeid gaan.^{7,8} Tegelijkertijd is er nog geen sprake van breed draagvlak onder Nederlanders voor de maatregelen zelf.

Vanuit verschillende kanten wordt er gewaarschuwd voor een nieuwe tweedeling als gevolg van de energietransitie.^{9,10} Er is een groep mensen die mee kan en mee wil met de gevraagde veranderingen en er is een groep mensen waarvoor dit niet geldt. Inmiddels wordt dat ook door het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat erkend. In Brabant gaat het om een grote groep mensen, die als niet of minder veerkrachtig gezien kan worden.^{c,11} Een zeer diverse groep met een aantal gemeenschappelijke delers: over het algemeen zijn zij lager opgeleid, zijn zij minder veranderingsbereid en hebben zij minder vertrouwen in de overheid en andere instanties. Deze groep doet niet vanzelf mee aan de energietransitie, zoals de Brabantse pilot ‘Energie voor Iedereen’ laat zien. Gemeenten hebben hen vooralsnog te weinig te bieden en veel maatregelen die nu ingezet worden lijken de plank mis te slaan en eerder verschillen te vergroten dan te verkleinen.

Verandering van waarden

Als we minder nadruk gaan leggen op economische welvaart en meer op welzijn en welbevinden, verdwijnen dan ook de huidige tweedelingen tussen werkenden en niet-werkenden, tussen rijk en arm en tussen kansrijk en kansarm? En komen daar dan nieuwe tweedelingen voor in de plaats? Zoals tussen ‘cans’ en ‘cannots’? Het is interessant om te kijken of een verschuiving in waarden en normen de binding binnen en tussen groepen kan versterken.

In hoofdstuk 5 bekijken we dit in de context van het leven van jongeren in de huidige samenleving. De waarden die nu leidend zijn in het leven van veel jongeren, zoals een goede opleiding, een perfect leven op social media en het hebben van een hoog inkomen, worden kritisch bekeken en gekoppeld aan het welbevinden van jongeren. We zien dat geluk toch niet helemaal maakbaar blijkt te zijn. Want ondanks dat jongeren materieel succesvol zijn, nemen zowel de mentale druk op jongeren als de gezondheidsproblemen van jongeren toe.^{d,12} Zou een verandering van geldende waarden een oplossing kunnen zijn voor deze discrepantie? Want zoals dat ook voor duurzaamheid geldt, geldt ook hier dat niet alleen de vraag of we het niet slecht doen een interessante is; interessanter is de vraag of we het

^b Het Tilburgse Vertrouwensexperiment onderzoekt wat de beste manier is om mensen met een bijstandsuitkering te begeleiden naar werk of participatie. Ook wordt onderzocht wat het effect is van minder regels en meer begeleiding op welbevinden en gezondheid.

^c In Brabant respectievelijk 12% en 31% van de inwoners.

^d Al is het niet helder of de toename van de mentale druk een directe invloed heeft op de stijging van de gezondheidsproblemen: https://www.rivm.nl/sites/default/files/2019-05/011281_120429_RIVM%20Brochure%20Mentale%20Gezondheid_V7_TG.pdf

goed kunnen doen op een manier die bijdraagt aan de verbetering van de kwaliteit van leven. Om dat te kunnen bereiken hebben we waarden nodig die daarbij passen.

Het ijken van de balans

Het is duidelijk dat andere aspecten dan materiële steeds belangrijker worden voor ons welbevinden, zeker nu onze materiële welvaart een bepaalde drempel heeft overschreden. Maar wanneer doen we het dan goed? Welke normen hanteren we daarbij? Allereerst zijn er normen die voortkomen uit een vraagstuk zelf. Zo vraagt het terugdringen van stikstof in het milieu om het terugdringen van mestoverschotten en luchtverontreiniging en kunnen we deze hoeveelheden meten en normeren. Dat er vervolgens discussies ontstaan over meetmethoden van maatregelen en resultaten is onvermijdelijk. Vooral omdat in die discussie het (vermeende, directe) eigenbelang meegewogen wordt. In al dat discussiegeweld biedt de wetenschap nog steeds een belangrijk en betrouwbaar houvast in wat wel en niet werkt. Bijvoorbeeld in de vraag of je het beter doet dan gisteren of dan anderen.

Ten tweede hebben we te maken met vastgelegde normen en waarden. Vastgelegd in afspraken zoals de internationale Sustainable Development Goals, landelijk klimaatbeleid tot en met lokale bestemmingsplannen. Van Kyoto naar een wijk in Breda. Of het nu gaat om gezamenlijke doelen of om afgesproken beleid: eenmaal afgesproken lijkt het logisch dat we ons eraan houden. Zeker nu steeds vaker blijkt dat ze anders toch afgedwongen worden, zoals we zagen bij de Urgenda-uitspraak.^e

Ten derde zijn er normen die voortkomen uit het debat over publieke waarde, wanneer een vastgelegde min of meer objectieve maat nog ontbreekt of simpelweg niet bestaat. Welke thema's en vraagstukken er in het debat thuishoren is voer voor het debat zelf, maar in de verschillende rijtjes komen in ieder geval de volgende thema's terug: rechtmatigheid, gelijkwaardigheid, (democratische) legitimiteit, integriteit en effectiviteit (ook in relatie tot doelmatigheid).^{13,14} Omdat inzichten en dus ook waarden veranderen in de tijd, soms tegenstrijdig zijn zoals bij de stikstofproblematiek¹⁵ en verschillend worden gewogen door mensen en partijen, is het belangrijk om publieke waarden uitdrukkelijk te omschrijven en ambities met betrekking tot publieke waardecreatie openlijk kenbaar te maken. Voor bewustwording en draagvlak, maar ook voor het maken van relevante keuzes. In het expliciteren van die keuzes en in het kenbaar maken van die waarden spelen drie rechtvaardigheidsprincipes een belangrijke rol:^{16,17}

1 Erkenning. Hierbij gaat het om het erkennen van verschillen tussen mensen en het rekening houden met specifieke behoeften van mensen. Als we verschillen niet erkennen dan betekent dit dat specifieke behoeften en kwetsbaarheden verborgen blijven, zoals het negeren dat lager opgeleide groepen over het algemeen meer moeite hebben met het ontcijferen van complexe bestuurstaal. Sociaal gezien gaat het om het erkennen van verschillen in veerkracht: de mate waarin mensen en gemeenschappen in staat zijn om te gaan met noodzakelijke veranderingen.¹⁸

2 Procedurele rechtvaardigheid met betrekking tot participatie. Hierbij gaat het om de mogelijkheid die er is om mee te beslissen in of invloed uit te oefenen op processen van beleids- en besluitvorming. En dus ook bij het bepalen van wat belangrijke publieke waarden zijn en bij het vaststellen van normen die daarbij horen. Erkenning is hiervoor een belangrijke voorwaarde, want als je niet erkend wordt, wordt je niet gezien en wordt je ook niets gevraagd. En andersom geldt dat mensen alleen kritisch mee willen denken als ze er vanuit kunnen gaan dat er zorgvuldig met hun mening wordt omgegaan en dat er ook daadwerkelijk iets mee gedaan wordt.¹⁹

3 Distributieve rechtvaardigheid. Hierbij gaat het om rechtvaardigheid bij de verdeling van lusten en lasten. In het geval van de energietransitie is het bijvoorbeeld voor mensen met een laag inkomen lastig om mee te doen. Zij blijven zitten in een niet verduurzaamde woning terwijl ze wel meebetalen aan de bekostiging van de energietransitie. Ook de hogere belasting op energie die huishoudens betalen in vergelijking met grootverbruikers uit het bedrijfsleven en de industrie is een maatschappelijk verdelingsvraagstuk.

De rechtvaardigheidsprincipes zijn hier uitgewerkt vanuit het oogpunt van mensen, maar ze zijn ook uit te werken met brede duurzaamheid in gedachten, waarbij ecologische, sociale en economische waarden meewegen in processen van beleids- en besluitvorming en het komen tot een eerlijke verdeling van lusten en lasten.

Het zijn dit soort afwegingen die bepalen of we het uiteindelijk goed doen. Of in ieder geval of we uiteindelijk vinden dat we het goed doen. Het uitdrukkelijk kenbaar en inzichtelijk maken van deze afwegingen is cruciaal voor het accepteren van de uitkomsten. Op inhoud moet scherp zijn wat de daadwerkelijke behoefte van de samenleving is en wat partijen hieraan willen en kunnen bijdragen. Het hebben van impact is in dit verhaal heel belangrijk: het gaat niet alleen om het leveren van output, maar vooral om het realiseren van betekenis – outcome – voor individuele mensen en voor de samenleving als geheel. In het geval van de energietransitie gaat het dus niet alleen om afname van de CO₂ uitstoot, maar ook om het eerlijk verdelen van de lusten en de lasten die daarmee gepaard gaan.

^e Het hof droeg de Staat op verzoek van Urgenda e.a. de uitstoot van broeikasgassen in 2020 met 25% te verminderen ten opzichte van 1990.

Sturen in het Brabant van de regio's

Als we meer nadruk leggen op ecologische en sociale waarden, dan wordt de plek waar mensen wonen, werken en leven vanzelfsprekend belangrijker. Voor steeds meer vraagstukken wordt op lokaal en regionaal niveau naar oplossingen gezocht. Dit komt voor een groot deel omdat steeds meer taken onder de verantwoordelijkheid van lokale overheden vallen. Na de grote decentralisaties, maar ook bij de invulling en uitwerking van maatschappelijke opgaven op het terrein van duurzaamheid, is de gemeente meer en meer de eerste verantwoordelijke overheid. Veel vraagstukken en oplossingen manifesteren zich regionaal. Denk aan vraagstukken rondom thema's als de arbeidsmarkt, veiligheid, omgevingsvisie, gezondheid en energie.²¹ In veel gevallen kunnen gemeenten dus niet zonder nieuwe vormen van samenwerking met andere bovenlokale maatschappelijke organisaties, marktpartijen en overheden. Dit is niet altijd eenvoudig, want hoe bepaal je wie wanneer welke rol heeft en hoe regel je de legitimiteit van besluitvorming? Ook de effectiviteit van regionale samenwerking speelt een belangrijke rol: er moet continu geschakeld worden tussen verschillende schaalniveaus. Een ingewikkeld proces waarvoor geen blauwdruk is en eigenlijk zou het vraagstuk zelf dan ook voornamelijk het verband - inclusief democratische legitimatie - mogen bepalen.^{f,22}

Enige zorg over de hoeveelheid van regionale samenwerkingsverbanden is wel op zijn plaats, zowel voor efficiëntie als voor een juiste afweging van belangen. Brabant is inmiddels een lappendeken van samenwerkingsverbanden waarin de thematische verbinding soms ver te zoeken is. Alleen al formeel hebben we vijf arbeidsmarktregio's, acht publiek-private overlegtafels met betrekking tot arbeidsmigratie en tien samenwerkingsverbanden voor passend voortgezet onderwijs. Een integrale afweging van belangen vraagt om intensieve samenwerking tussen bestuurders en om inzet van meerdere op elkaar afgestemde vormen van directe en indirecte participatie ofwel meervoudige democratie.²³

Naast dat er meer afstemming zou moeten komen op de inhoudelijke richting van samenwerkingsverbanden, is er de vraag op welke manier het 'wat' en het 'hoe' aan elkaar aan elkaar verbonden moeten worden.^g Want met alleen sturen op materiële targets en kpi's komen we er niet, weten we nu.²⁴ Tegelijkertijd ontkomen we er niet aan om verantwoordelijk met economische middelen om te blijven gaan. Het vinden van de juiste balans doen we door ook in deze verbanden voortdurend te zoeken naar de publieke waarde: welke waarde willen we creëren en wat is hiervoor nodig?

Niet een focus op organisaties, afdelingen en loketten, maar een focus op maatschappelijke vraagstukken en daaromheen een netwerk zodanig organiseren dat het systeem als geheel aan die waarde bijdraagt. Niet denken in termen van louter economische output, maar in termen van outcome, en dus betekenis, voor dat netwerk en voor de samenleving als geheel. Wat draagt bij aan de kwaliteit van leven in brede zin?

In regionale netwerken en samenwerkingsverbanden zou dit dan ook continu de leidende vraag moeten zijn. Maar via welke mechanismen kunnen we borgen dat hierop wordt gestuurd? En hoe geven we individuen in dit proces een plek, zodat zijn of haar stem goed wordt gehoord? Gedeelde normen en waarden zouden steeds moeten dienen als ontwerp en evaluatiecriteria voor sturing. Het spreekt voor zich dat we daarbij inzicht moeten hebben en houden in de ontwikkeling van de kapitalen van Brabant en de factoren die daarop van invloed zijn. Op plekken én op mensen.

^f Essay in opdracht van het Ministerie van BZK over de democratische dimensie van regionaal besturen.

^g In termen van Moore 'strategische en operationele capaciteit'.

Tot slot

Daarmee komen we aan het einde van dit boek over balans in Brabant. Over Brabant in balans. Ons realiserend dat iedere gevonden balans een tussenstand is en dat balanceren een werkwoord is. We roepen dan ook graag op tot debat over wat ons bezighoudt. We zouden het fantastisch vinden als er meer plaatsen worden ingericht waar het debat over brede welvaart wordt gevoerd. Letterlijk, zoals in de beste bibliotheek van de wereld (Helsinki) of dichterbij huis in het Futurelab van de minstens zo bijzondere LocHal (winnaar van de World Building of the Year award 2019) in Tilburg. Maar ook via social media. Die nu nog vaak platformen bieden voor wie het hardst roept, maar in potentie netwerken zijn waar klassieke verschillen tussen mensen wegvallen^h.

We hebben daarbij voldoende reden voor optimisme. In zijn magistrale boek ‘De meeste mensen deugen’, nodigt Rutger Bregman²⁵ ons uit om een ander mensbeeld en een nieuw realisme aan te nemen. Kritisch onderzoekt hij de wetenschappelijke literatuur over de aard van de mens en komt tot de conclusie dat de mens niet perfect, maar zeker ook niet slecht is. Meer dan egoïsme, macht en “een laagje rationaliteit over onze verrotte natuur (p. 39)”, zijn vertrouwen, vooruitgangdenken, geloof in het positieve, maar ook zorg en aandacht voor elkaar en onze omgeving, eigen aan de mens. Wij vermoeden ook in Brabant.

^h Dan moeten we wel zorgen voor een tegenkracht tegen algoritmen die ons in onze eigen bubbel duwen.

Bronnen

- 1 Bergen, A. van (2016). Gouden Jaren. Hoe ons dagelijks leven in een halve eeuw onvoorstelbaar is veranderd. Amsterdam: Atlascontact.
- 2 Mann, C. (2018). De Toveraar en de Profeet. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- 3 Blom, P. (2017). Wat op het spel staat. Amsterdam: De bezige bij.
- 4 Raworth, K. (2017). Donut economie. In zeven stappen naar een economie voor de 21e eeuw. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- 5 Raworth, K. (2017). Donut economie. In zeven stappen naar een economie voor de 21e eeuw. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- 6 OECD (2019). Good jobs for all in a changing world of work. The OECD jobs strategy. OECD Publishing.
- 7 PBL (2019). Het klimaatakkoord: effecten en aandachtspunten. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- 8 Afdeling advisering van de Raad van State (2019). Overwegingen t.a.v. het concept van het Klimaatplan. Verkregen van: <https://www.raadvanstate.nl/@118061/w18-19-0301-iv/>.
- 9 Straver, K., Siebenga, A., Mastop, J. de, Lidth, M., Vethman, P. & Uytterlinde, M. (2017). Rapportage Energiearmoede. Petten: Energieonderzoek Centrum Nederland.
- 10 Putters, K. (2019). Overheid benadert verduurzaming te negatief en moet meer vertrouwen hebben in de rol van burgers en bedrijven. Financieel Dagblad. Verkregen van: <https://fd.nl/opinie/1322326/overheid-benadert-verduurzaming-te-negatief-en-moet-meer-vertrouwen-hebben-in-rol-van-burgers-en-bedrijven>
- 11 Haar, M. van der, Beyen, C., Blanken, M., Dagevos, J., Mulder, R., Paenen, S., Smeets, R., Verhoeven, L., Vermeulen, P. & Vinckx, K. (2018). Monitor Sociale Veerkracht 2018. Tilburg: Het PON/Telos.
- 12 RIVM (2019). Mentale gezondheid van jongeren: enkele cijfers en ervaringen. Bilthoven: RIVM, Trimbos-instituut en Amsterdam UMC.
- 13 Graaf, G. de, Huberts, L., Smulders, R. (2013). Publieke waarden. De beginselen van goed bestuur in de dagelijkse praktijk van ziekenhuis en gemeente. Amsterdam: VU.
- 14 Moore, M.H. (1995). Creating Public Value: Strategic Management in Government. Cambridge: Harvard University Press.
- 15 Adviescollege Stikstofproblematiek (2019). Niet alles kan. Rijksoverheid. Verkregen van: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2019/09/25/eerste-advies-adviescollege-stikstofproblematiek>.
- 16 Breukers, S., Agterbosch, S. & Mourik, R. (2020). Energietransitie: wie kunnen, willen en mogen er mee doen? (in voorbereiding). Tilburg: Het PON.
- 17 Schlosberg, D. (2013). Theorising Environmental Justice: The Expanding Sphere of a Discourse. Environmental Politics, 22(1), p. 37–55. Verkregen van: <https://doi.org/10.1080/09644016.2013.755387>.
- 18 Haar, M. van der, Beyen, C., Blanken, M., Dagevos, J., Mulder, R., Paenen, S., Smeets, R., Verhoeven, L., Vermeulen, P. & Vinckx, K. (2018). Monitor Sociale Veerkracht 2018. Tilburg: Het PON/Telos.
- 19 Vermeulen, P. (2011). Overleg: niet voor de vorm! Deventer: Kluwer.
- 20 Provan, K.G. & Lemaire, R.H. (2012). Core Concepts and Key Ideas for Understanding Public Sector Organizational Networks: Using Research to Inform Scholarship and Practice. Public Administrative Review, 72 (5), p. 638–648.
- 21 Groenleer, M., Stam, E., Tordoir, P., Verba, M., Broekman, C. & Ponds, R. (2018). Differentiatie in regionale governance en de relatie met economische groei en ontwikkeling. Tilburg: Tilburg University.
- 22 Boogers, M. (2019). Energie en democratie. Hoe democratische invloed op Regionale Energie Strategieën en andere complexe besluitvormingsprocessen kan worden versterkt. (Essay). In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninklijke relaties. Twente: University of Twente.
- 23 Donk, W. van de, Geraedts, F., Huijbregts-Schiedon, H., Munneke, S., Ollongren, K., Penn-te Strake, A., Putters, K., Schneiders, B., Tops, P., Vet, K.J. de, Vreeman, R. & Weterings, T. (2016). Op weg naar meervoudige democratie. Oproep van de Commissie Toekomstgericht lokaal bestuur. Rob-lezing. Den Haag: Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
- 24 Geuijen, K. (2014). Maatschappelijke meerwaarde creëren in publieke netwerken: waartoe en hoe?: Bestuurswetenschappen, 68(1).
- 25 Bregman, R. (2019). De meeste mensen deugen. Amsterdam: De Correspondent.

TILBURG
UNIVERSITY

HEIPON

Official Partner
Tilburg University

Het PON | Telos

142 gemeenten in Brabant anno 1947 Aarle-Rixtel | Alem, Maren en Kessel | Almkerk | Alphen en Riel | Andel | Asten | Baarle-Nassau | Bakel en Milheeze | Beek | Beek en Donk | Beers | Bergen op Zoom | Bergeyk | Berghem | Berkel-Enschot | Berlicum | Best | Bladel en Netersel | Boekel | Boxmeer | Boxtel | Breda | Budel | Chaam | Cuijk en Sint Agatha | Den Dungen | Deurne | Diessen | Dinteloord en Prinsenland | Dinther | Dongen | Drunen | Dussen | Eersel | Eethen | Eindhoven | Empel en Meerwijk | Engelen | Erp | Esch | Etten en Leur | Fijnaart en Heijningen | Geertruidenberg | Geffen | Geldrop | Gemert | Giessen | Gilze en Rijen | Goirle | Grave | 's-Gravenmoer | Haaren | Halsteren | Haps | Heesch | Heeswijk | Heeze | Helmond | Helvoirt | 's-Hertogenbosch | Heusden Hilvarenbeek | Hoeven | Hooge en Lage Mierde | Hooge en Lage Zwaluwe | Hoogeloon, Hapert en Casteren | Huijbergen | Klundert | Leende | Liempde | Lieshout | Lith | Loon op Zand | Luyksgestel | Maarheeze | Made en Drimmelen | Megen, Haren en Macharen | Mierlo | Mill en Sint Hubert | Moergestel | Nieuw-Ginneken | Nieuw-Vossemeer | Nistelrode | Nuenen, Gerwen en Nederwetten | Nuland | Oeffelt | Oirschot | Oisterwijk | Oost-, West- en Middelbeers | Oosterhout | Oploo, Sint Anthonis en Ledeacker | Oss | Ossendrecht | Oud en Nieuw Gastel | Oudenbosch | Putte | Raamsdonk | Ravenstein | Reusel | Riethoven | Rijsbergen | Rijswijk | Roosendaal en Nispen | Rosmalen | Rucphen | Schaijk | Schijndel | Sint-Michielsgestel | Sint-Oedenrode | Someren | Son en Breugel | Sprang-Capelle | Standdaarbuiten | Steenbergen en Kruisland | Stiphout | Terheijden | Teteringen | Tilburg | Uden | Udenhout | Valkenswaard | Veen | Veghel | Veldhoven | Vessem, Wintelre en Knegsel | Vierlingsbeek | Vlijmen | Vught | Waalre | Waalwijk | Wanroij | Waspik | Werkendam | Westerhoven | Wijk en Aalburg | Willemstad | Woensdrecht Woudrichem | Wouw | Zeeland | Zevenbergen | Zundert

62 Gemeenten in Brabant anno 2019 Alphen-Chaam | Altena | Asten |
Baarle-Nassau | Bergeijk | Bergen op Zoom | Bernheze | Best | Bladel | Boekel |
Boxmeer | Boxtel | Breda | Cranendonck | Cuijk | Deurne | Dongen | Drimmelen |
Eersel | Eindhoven | Etten-Leur | Geertruidenberg | Geldrop-Mierlo | Gemert-Bakel |
Gilze en Rijen | Goirle | Grave | Haaren | Halderberge | Heeze-Leende | Helmond |
's-Hertogenbosch | Heusden | Hilvarenbeek | Laarbeek | Landerd | Loon op Zand |
Meerijstad | Mill en Sint Hubert | Moerdijk | Nuenen, Gerwen en Nederwetten |
Oirschot | Oisterwijk | Oosterhout | Oss | Reusel-De Mierden | Roosendaal | Rucphen |
Sint Anthonis | Sint-Michielsgestel | Someren | Son en Breugel | Steenbergen |
Tilburg | Uden | Valkenswaard | Veldhoven | Vught | Waalre | Waalwijk |
Woensdrecht | Zundert